

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

магістра

на тему **«РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0163-з
спеціальності 016 «Спеціальна освіта»
освітньої програми «Логопедія»
А. Р. Гаврилюк

Керівник: доктор філософії, ст. викладач
кафедри соціальної педагогіки та
спеціальної освіти В. В. Апухтіна

Рецензент

Запоріжжя

2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра соціальної педагогіки та спеціальної освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 016 «Спеціальна освіта»
Освітньо-професійна програма «Логопедія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____
«_____» _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Гаврилюк Альоні Руслановні

1. Тема роботи: «Розвиток діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ»

керівник роботи Апухтіна В. В. доктор філософії, ст. викладач
затверджена наказом ЗНУ від «24» вересня 2024 року № 1447-с

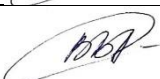
2. Строк подання студентом роботи: 11.11.2024

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) визначити сутність поняття «загальний недорозвиток мовлення»; розглянути сутність і види діалогічного мовлення; окреслити психолого-педагогічні особливості дітей дошкільного віку із ЗНМ; проаналізувати теоретичні підходи до розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ; обґрунтувати теоретичну програму розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ; розробити практичні рекомендації щодо розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ

5. Перелік графічного матеріалу: -

6. Консультанти розділів роботи

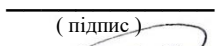
Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Апухтіна В.В.		
Розділ 1	Апухтіна В.В.		
Розділ 2	Апухтіна В.В.		
Висновки	Апухтіна В.В.		

7. Дата видачі завдання _____

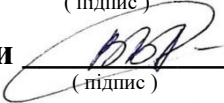
КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень-листопад	виконано
2	Написання вступу	листопад	виконано
3	Написання першого розділу	грудень-квітень	виконано
4	Написання другого розділу	травень-вересень	виконано
5	Написання висновків	жовтень	виконано
6	Оформлення додатків	жовтень-листопад	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад-грудень	виконано
8	Захист	грудень	

Студент

 Гаврилюк А. Р.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи

 Апухтіна В. В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер

 Апухтіна В. В.
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 67 с., 56 джерел.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати програму розвитку діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Об'єкт дослідження – процес розвитку діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Предмет дослідження – логопедична робота з розвитку діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Методи дослідження – теоретичні: аналітичний метод дослідження наукових джерел, праць та досвіду науковців і практиків; синтез для інтеграції інформації; порівняння для визначення відмінностей і схожостей у мовленнєвому розвитку дітей; класифікація та систематизація для структурування знань за різними критеріями, а також узагальнення для формулювання теоретичних висновків і рекомендацій.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні наукових знань про процес формування діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Практичне значення роботи полягає у розробці логопедичної програми розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ

Галузь використання: заклади освіти різного типу.

МОВЛЕННЯ, КОМУНІКАТИВНА ФУНКЦІЯ, ДІАЛОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ, ЗАГАЛЬНИЙ НЕДОРОЗВИТОК МОВЛЕННЯ (ЗНМ), ДОШКІЛЬНИЙ ВІК, МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК, ЛОГОПЕДИЧНА РОБОТА

SUMMARY

Havryliuk A. Development of Dialogic Speech in Preschool Children with Special Educational Needs. Zaporizhzhia, 2024. 67 p.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (56 items, 3 of them in a foreign language). The qualification work volume is 74 pages long, 67 of them – main text.

The relevance of the research topic is determined by the growing need for corrective support for children with speech disorders, as high-quality speech communication is the foundation for successful socialization, cognitive development, and preparation for schooling. Dialogical speech refers to a child's ability not only to express their thoughts but also to understand and adequately respond to an interlocutor, maintaining a conversation, which is a critical component of developing communicative abilities.

The aim of the research is to theoretically substantiate a program for the development of dialogical speech in preschool children with specific language impairment (SLI).

The object of the research is the process of developing dialogical speech in preschool children with general speech underdevelopment.

The subject of the research is the speech therapy work aimed at developing dialogical speech in preschool children with general speech underdevelopment.

Research Objectives:

- to define the concept of «general speech underdevelopment»;
- to examine the essence and types of dialogical speech;
- to outline the psychological and pedagogical characteristics of preschool children with SLI;
- to analyze theoretical approaches to the development of dialogical speech in children with SLI;
- to substantiate a theoretical program for the development of dialogical speech

in preschool children with SLI;

- to develop practical recommendations for the development of dialogical speech in preschool children with SLI.

Part 1 «Theoretical Foundations of the Development of Dialogical Speech in Preschool Children with SLI». This chapter presents the results of the study on the concept and classification of general speech underdevelopment. It highlights the psychological and pedagogical characteristics of preschool children with SLI and defines the essence and types of dialogical speech.

Part 2 «Development of Dialogical Speech in Children with SLI in Speech Therapy Work». This chapter presents modern approaches to the development of dialogical speech in children with SLI. It substantiates the speech therapy program for the development of dialogical speech in children with SLI and provides practical recommendations for the development of dialogical speech in preschool children with SLI.

Keywords: speech, communicative function, dialogical speech, specific language impairment (SLI), preschool age, speech development, speech therapy work.

ЗМІСТ

Вступ.....	8
Розділ 1. Теоретичні основи розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ	11
1.1. Поняття та класифікація загального недорозвитку мовлення	11
1.2. Психолого-педагогічні особливості дітей дошкільного віку із ЗНМ	22
1.3. Сутність і види діалогічного мовлення	34
Розділ 2. Розвиток діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ в роботі логопеда	41
2.1. Сучасні підходи до розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ ...	41
2.2. Логопедична програма розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ	49
2.3. Практичні рекомендації щодо розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ	61
Висновки.....	65
Список використаних джерел	68

ВСТУП

Мовлення виконує різні функції в житті людини, з яких основною є комунікативна, адже його первинна роль – бути інструментом спілкування. Спілкування може мати на меті підтримку соціальних зв'язків або обмін інформацією. Усі ці аспекти комунікативної функції мовлення виявляються в поведінці дошкільника та активно освоюються ним. Саме розвиток комунікативної функції мовлення спонукає дитину оволодівати мовою, її фонетикою, словниковим запасом, граматичною структурою, а також діалогічною та монологічною формами мовлення.

Актуальність теми дослідження зумовлена зростаючою потребою в корекційній підтримці дітей з мовленнєвими порушеннями, оскільки якісне мовленнєве спілкування є основою успішної соціалізації, когнітивного розвитку та підготовки до навчання у школі. Діалогічне мовлення – це здатність дитини не тільки висловлювати власні думки, а й розуміти та адекватно реагувати на співрозмовника, підтримувати розмову, що є важливим елементом розвитку комунікативних здібностей.

У дітей із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) формування діалогічного мовлення відбувається із труднощами, що може перешкоджати повноцінному оволодінню мовою, встановленню контактів з однолітками та дорослими, а також розвитку таких важливих якостей, як емоційний інтелект і навички співпраці. Таким чином, питання розвитку діалогічного мовлення у цієї категорії дітей є важливим аспектом логопедичної та корекційно-розвивальної роботи, що сприяє покращенню мовленнєвих, соціальних та особистісних компетенцій дитини, забезпечуючи її успішну інтеграцію в суспільство.

Порушення розвитку діалогічного мовлення у дошкільників із ЗНМ негативно впливає на їхній психічний розвиток, знижує активність, спричиняє труднощі в поведінці, ускладнює комунікацію та обмежує можливість встановлювати взаємини з однолітками. Недостатня здатність до діалогу заважає

дитині повноцінно сприймати інформацію та взаємодіяти з іншими у дитячому садку, що, своєю чергою, гальмує розвиток особистісних якостей і створює бар'єри у підготовці до шкільного навчання. Відсутність належної корекції діалогічного мовлення може надалі призвести до труднощів у засвоєнні освітнього матеріалу та зниження мотивації до навчання.

Діалогічне мовлення є об'єктом досліджень багатьох наук, таких як лінгвістика, психологія, педагогіка, психолінгвістика та інші, що привертає увагу численних учених. Серед них особливий внесок у вивчення цієї теми зробили М. Бахтін, Б. Ананьєв, А. Бодальов, Л. Виготський, А. Богуш, Н. Гавриш, І. Зимня, О. Леонтьєв, Ю. Рібцун, М. Вашуленко, Л. Казанцева, Т. Дуткевич, В. Задорожна, Л. Мороз, Г. Лопатіна, І. Брушневська, та інші дослідники.

У рамках корекційної педагогіки досліджувались комунікативні навички у дітей із затримкою мовленнєвого та психічного розвитку такими дослідниками, як Т. Сак, І. Мартиненко, І. Марченко, С. Шевченко та ін.; особливості усного та писемного мовлення у дітей з порушеннями психофізичного розвитку вивчали О. Мастюкова, О. Боряк, Е. Данілавічюте, Д. Шульженко та ін.; корекцію фонетико-фонематичних порушень та лексико-граматичної структури мовлення у дітей із ТПМ різної нозології вивчали С. Конопляста, Ю. Коломієць, Л. Бартенєва, З. Ленів, Н. Пахомова, а також формування навичок спілкування у дітей з аутизмом досліджували Г. Хворова, Т. Скрипник, В. Тарасун, Н. Базима та ін. Серед закордонних авторів подібними дослідженнями займаються інші. Втім, проблема розвитку діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ залишається актуальною, тому темою нашого дослідження обрано «Розвиток діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ».

Об'єкт дослідження – процес розвитку діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Предмет дослідження – логопедична робота з розвитку діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати програму розвитку діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком

мовлення.

Завдання дослідження:

- визначити сутність поняття «загальний недорозвиток мовлення»;
- розглянути сутність і види діалогічного мовлення;
- окреслити психолого-педагогічні особливості дітей дошкільного віку із ЗНМ;
- проаналізувати теоретичні підходи до розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ;
- обґрунтувати теоретичну програму розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ;
- розробити практичні рекомендації щодо розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ.

Методи дослідження – теоретичні: аналітичний метод дослідження наукових джерел, праць та досвіду науковців і практиків; синтез для інтеграції інформації; порівняння для визначення відмінностей і схожостей у мовленнєвому розвитку дітей; класифікація та систематизація для структурування знань за різними критеріями, а також узагальнення для формулювання теоретичних висновків і рекомендацій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗНМ

1.1 Поняття та класифікація загального недорозвитку мовлення

Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) – це складне порушення мовлення, при якому у дитини з нормальним слухом та інтелектом порушуються всі мовленнєві компоненти: лексика, фонетика, граматика. Ступінь мовленнєвого недорозвитку може варіюватися від повної відсутності засобів мовленнєвого спілкування до розгорнутого мовлення з окремими проявами лексико-граматичних і фонетичних порушень. При ЗНМ у дітей з нормальним слухом і інтелектом спостерігаються порушення формування лексико-граматичних, звукових і семантичних аспектів мовлення. ЗНМ проявляється у вигляді різноманітних складних мовленнєвих порушень, які можуть варіюватися від зв'язного мовлення з залишковими проявами лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвитку до повної відсутності загальнозживаного мовлення, залежно від рівня сформованості компонентів мовленнєвої системи.

На сьогодні серед науковців немає єдиного погляду щодо структури цього дефекту. У більшості досліджень переважає описовий підхід до інтелектуального дефіциту, без детального розгляду його внутрішніх механізмів. Деякі автори вважають, що у структурі загального недорозвитку мовлення основну роль відіграють первинні порушення мовленнєвого розвитку, зумовлені органічними чи функціональними дефектами центральних або периферичних відділів мовно-рухового та мовно-слухового аналізаторів. Незважаючи на вплив інших психічних функцій, ці порушення залишаються автономними, але низька мовленнєва активність ускладнює розвиток сприймання, пам'яті, мислення тощо [15; 16].

Перш ніж детальніше розглянути сутність ЗНМ та його рівні, зупинимось на розгляді розвитку мовлення як такого. І. Брушневська [10] виділяє етапи розвитку зв'язного мовлення у дітей віком від трьох до шести років, коли формується усвідомлене комунікативне спілкування. На третьому році життя мовлення дитини стає більш зв'язним, покращується розуміння мовлення оточуючих, активізується та збагачується власний словниковий запас. На четвертому році відбувається перехід від ситуативного до контекстного мовлення, з'являються перші елементи монологічного мовлення.

На п'ятому році життя у мовленні дітей відбуваються суттєві зміни. Пізнавальні потреби стимулюють розвиток пояснювального мовлення, активний і пасивний словниковий запас збагачується новими словами, зокрема конкретними назвами, словами, що описують функції та властивості предметів, узагальнюючими поняттями, дієсловами, що виражають стани та емоції. У п'ятому-шостому році діти проявляють інтерес до мовлення оточуючих, вчать слухати співрозмовника до кінця і формулювати питання. Розвивається монологічне мовлення, зокрема розповідь, опис і міркування з використанням наочності. Завершується опанування граматичних форм слів, хоча переказувати прочитане дітям ще складно [18].

Шестирічні дошкільники володіють зв'язним монологічним мовленням, можуть описати події, передати зміст мультфільму чи оповідання, але для повноцінного засвоєння монологічного мовлення потрібна цілеспрямована мотивація до його використання. На цьому етапі ефективність застосування мовленнєвих форм залежить від рівня сформованості словникового запасу та граматичного ладу мовлення.

Засвоєння граматичних структур відбувається природним шляхом через пізнавальну діяльність, гру, маніпуляції з предметами та інші види активності. На третьому році життя діти починають оволодівати словозміною та діалогічною формою спілкування з дорослими. Як зазначає Т. Ушакова, у цей період в мовленні дитини систематизуються граматичні форми, з'являється узгодження прикметників з іменниками в непрямих відмінках [19].

До п'яти років діти засвоюють усі типи відмінювання іменників, починають використовувати складні прийменники та збагачують словниковий запас словами, що позначають абстрактні поняття, як зазначає Ю. Рібцун [20]. У шість років дошкільники вже володіють основами граматично правильної побудови розгорнутих висловлювань і використовують основні синтаксичні правила, демонструючи фонетичну та граматичну досконалість. Таким чином, до початку шкільного навчання діти практично оволодівають системою граматичних конструкцій, що дозволяє їм спілкуватися з однолітками та дорослими без помилок.

У той же час, якщо в дитини з'являються порушення мовленнєвого розвитку, зокрема загальне недорозвинення мовлення, це може суттєво ускладнити процес оволодіння мовленнєвими навичками, обмежити її можливості у спілкуванні з однолітками та дорослими, а також вплинути на розвиток інших когнітивних функцій, таких як пам'ять, увага і мислення. Розглянемо детальніше рівні ЗНМ.

Як зазначають науковці [4; 5 та ін.], перший рівень мовленнєвого розвитку характеризується вкрай обмеженими засобами мовленнєвого спілкування. Мовлення або відсутнє, або активний словниковий запас складається з невеликої кількості звуконаслідувань і звукових комплексів. Діти активно використовують жести та міміку, а один і той самий звуковий комплекс може слугувати для позначення різних предметів, дій або якостей, з варіацією значення через інтонацію чи жести. Лепетні утворення можуть виступати як однослівні речення залежно від ситуації.

Граматичні категорії не сприймаються, а лексичне значення домінує під час розуміння зверненої мови. Фонетична сторона мовлення є нечіткою, нестабільною, із значною перевагою дефектних звуків над тими, що вимовляються правильно. Відмінною рисою цього рівня мовленнєвого розвитку є обмеженість у сприйнятті та відтворенні складової структури слова.

Дослідники І. Брушневська, І. Сидорук [10] зазначають, що другий рівень мовленнєвого розвитку відзначається підвищеною мовленнєвою активністю

дитини, яка використовує обмежений, спотворений словниковий запас загальноповживаних слів для спілкування. Діти починають чітко позначати назви предметів, дій і ознак, а також використовують займенники і прості прийменники в базових значеннях. Вони здатні відповідати на запитання, пов'язані з картинками, сім'єю або знайомими подіями.

Мовленнєва недостатність помітна в усіх компонентах: діти вживають лише прості речення з 2-4 слів, а їхній словниковий запас значно відстає від вікової норми, що проявляється в обмеженому знанні назв частин тіла, тварин, одягу, меблів та професій. Спостерігаються помилки у граматичних конструкціях: змішування відмінкових форм, використання іменників у називному відмінку, а дієслів – у формі інфінітива або 3-ї особи, неправильне узгодження числівників та прикметників із іменниками. Фонетична сторона мовлення характеризується численними спотвореннями звуків, замінами та змішуванням м'яких і твердих, шиплячих і свистячих звуків, африкат, а також дзвінких і глухих приголосних. Спостерігається розрив між правильною вимовою звуків в ізольованому вигляді та їх використанням у спонтанному мовленні. Частими є труднощі у відтворенні звуко-складової структури слів, що проявляються у перестановці складів і звуків, їхній заміні чи пропуску.

Третій рівень мовленнєвого розвитку характеризується розгорнутим фразовим мовленням із залишковими ознаками лексико-граматичного та фонетико-фонематичного недорозвитку [11; 12]. На цьому етапі діти вже використовують усі частини мови, правильно вживають прості граматичні форми та пробують будувати складнопідрядні й складносурядні речення. Покращується звуковимова, а також здатність відтворювати слова з різною складовою структурою. Діти можуть легко називати предмети, дії та якості, знайомі їм із життєвого досвіду, вільно розповідати про себе та свою сім'ю, створювати короткі оповідання.

Однак детальний аналіз показує, що лексика, граматики та фонетика все ще залишаються недорозвиненими. У спонтанних висловлюваннях домінують прості поширені речення, складні конструкції майже не використовуються.

Частими є аграматизми, зокрема помилки в узгодженні числівників і прикметників з іменниками за родом, числом та відмінком. Розуміння зверненої мови значно покращується і наближається до норми, але є труднощі у сприйнятті зміни значень слів через префікси, суфікси та розрізнення морфологічних елементів, що виражають число і рід. Спостерігаються також складнощі в розумінні логіко-граматичних конструкцій, що виражають причинно-наслідкові, часові та просторові зв'язки. Через недостатній розвиток фонематичного слуху та сприймання діти не формують самостійної готовності до звукового аналізу та синтезу слів, що ускладнює подальше засвоєння грамоти без логопедичної підтримки [11; 12].

Деякі дослідники виділяють і четвертий рівень загального недорозвинення мовлення, при якому мовлення дітей досить розвинене, і вони здатні без труднощів висловлювати свої думки. Однак при виконанні спеціалізованих завдань ці діти допускають незначні помилки, що свідчить про певні труднощі в розрізненні деяких звуків. Четвертий рівень ЗНМ характеризується незначними фонетичними й фонематичними порушеннями, а також певними складнощами з відтворенням звукової та складової структури слів. Іноді спостерігаються невиразність дикції та нечітке мовлення.

Діти з цим рівнем ЗНМ мають досить багатий словниковий запас, однак проявляються незначні дефекти у засвоєнні нових назв, особливо тих, що стосуються невідомих їм предметів або тварин. Також у них виникають труднощі в описі ознак предметів або дій, через що вони нерідко підбирають менш точні синоніми. Щоб виявити ці особливості, дітям можна запропонувати пояснити прислів'я з переносним змістом, із чим вони зазвичай не справляються. На відміну від дітей із нижчими рівнями ЗНМ, ці діти легко оперують складними побутовими словами, але відчують значні труднощі при використанні малознайомих термінів. Щодо граматики, також спостерігаються деякі недоліки, такі як помилки в узгодженні числівників з іменниками або невідповідність форм у реченнях [13; 14]

Погоджуємося з думкою Ю. Рібцун [11], в тому, що загальне

недорозвинення мовлення є складним мовленнєвим порушенням, яке виражається в недостатньому або повністю не сформованому рівні всіх компонентів мовленнєвої діяльності (фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної) на імпресивному та/або експресивному рівні. Це порушення зачіпає також функції та операції, що забезпечують засвоєння мови, зокрема мисленнєві функції, сприйняття, увагу, пам'ять та контроль різних модальностей. ЗНМ найчастіше виникає під дією шкідливих екзогенних або ендогенних факторів на різних етапах розвитку дитини (пренатальному, натальному, постнатальному) і часто зустрічається при таких станах, як алалія, дизартрія та ринолалія.

І. Брушневська [10] зазначає, що дослідження особливостей мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення базується на основних принципах аналізу мовленнєвих порушень. Серед них – принцип розвитку, який орієнтований на вивчення процесу виникнення мовленнєвих дефектів; принцип системності, що трактує мовлення як цілісну систему, включаючи звуковимову, фонематичні процеси, лексику та граматику; а також принцип комплексного аналізу мовленнєвих порушень у зв'язку з іншими аспектами психічного розвитку, такими як сприйняття, увага та пам'ять.

Дослідження взаємозв'язку між мовленнєвими порушеннями та психічними процесами стимулювало пошук методів впливу на ці процеси для поліпшення мовленнєвого розвитку. У 1968 році Р. Левіна запропонувала педагогічну класифікацію мовленнєвих порушень, систематизуючи їх на основі недостатності мовних засобів, виділивши:

- а) несформованість звукового компонента мовлення (фонетико-фонематичне недорозвинення);
- б) загальне недорозвинення мовлення, що охоплює всі мовні засоби.

Згодом була запропонована психолого-педагогічна класифікація порушень мовленнєвого розвитку, яка розділила їх на порушення мовленнєвих засобів і порушення їх використання. До першої групи було включено фонетико-фонематичне та загальне недорозвинення мовлення, до другої – заїкання. При створенні цієї класифікації враховувалися принципи аналізу структури дефекту,

визначені Л. Виготським: виділення первинного дефекту, визначення природи вторинних відхилень, аналіз походження симптомів і класифікація симптомів з урахуванням основних факторів, таких як час виникнення первинного дефекту, його вираженість, умови виховання та соціальні чинники, що впливають на розвиток дитини [17].

У психолінгвістичній моделі мовленнєвої діяльності, розробленій Є. Соботович, було виокремлено лінгвістичний і комунікативний компоненти, що дозволило аналізувати мовлення дитини як з точки зору його засвоєння, так і використання в комунікації. Також були визначені типи мовленнєвої компетенції, їхній зміст і психологічна структура. Важливим досягненням стало введення нормативних показників і критеріїв для оцінки мовленнєвого розвитку дошкільників у фонетико-фонематичному, лексичному і граматичному аспектах, що суттєво полегшило об'єктивний аналіз мовленнєвих порушень та їх психологічних причин. Наукова школа Є. Соботович активно розвивала психолінгвістичний підхід у корекційній науці, розширюючи дослідницькі можливості. Наприклад, Ю. Рібцун [14] досліджувала формування усного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення. Вона виконала психолінгвістичний аналіз труднощів у засвоєнні та використанні фонетико-фонематичних і лексико-граматичних компонентів мовлення, уточнивши психологічні механізми, що лежать в основі мовленнєвого недорозвитку.

Сучасні дослідження загального недорозвитку мовлення у дітей базуються на комплексному підході, що об'єднує психологічні, психолінгвістичні та нейропсихологічні методи для глибшого розуміння механізмів і структури цього мовленнєвого дизонтогенезу. Замість акцентування на суто лінгвістичних аспектах, дослідники звертають увагу на аналіз як дефіцитних, так і збережених компонентів психічної діяльності, а також на взаємодію мовленнєвих і немовленнєвих елементів у мовленнєво-мисленнєвій діяльності. Такий підхід сприяє моделюванню психолінгвістичних і нейропсихологічних механізмів компенсації та корекції [21; 22].

Як зазначає Л. Трофименко [23], узагальнені дані про мовленнєвий недорозвиток дітей дали змогу розробити логопедичні корекційні програми, спрямовані на паралельний розвиток і формування фонетичних, фонематичних та лексико-граматичних аспектів мовлення, що активно впроваджуються у спеціалізованих дошкільних і шкільних установах. Деякі науковці звертають увагу на неоднозначність використання терміну «ЗНМ» для позначення тяжких мовленнєвих порушень у дітей. Зокрема, частина спеціалістів вважає за доцільне використовувати клінічний термін «алалія» для опису дітей без активного мовлення, кількість яких зростає. Однак у педагогічній сфері термін «ЗНМ» залишається загальноприйнятим для зручності при формуванні груп дітей із тяжкими мовленнєвими порушеннями у дошкільних закладах.

У спеціальній літературі наводяться дані щодо інтелектуальних особливостей і розвитку психічних функцій у дітей із серйозними мовленнєвими порушеннями. Наприклад, Є. Соботович [24; 25] досліджувала психічний розвиток дітей з алалією, підкреслюючи, що їхні інтелектуальні можливості часто приховані під значними мовленнєвими порушеннями. Через складність і різноманітність проявів алалії виникає необхідність у спеціалізованих навчальних методах, оскільки порушення вербального інтелекту у таких дітей є вторинними. Л. Коваленко вивчала інтелектуальний розвиток старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ), зосередившись на психологічних механізмах мовлення, мисленнєвих операціях, а також на особливостях пам'яті та уваги, які визначають їхній інтелектуальний розвиток. Її дослідження показали, що «інтелектуальний розвиток дітей із ЗНМ залежить від сформованості мислення, пам'яті, уваги та їхньої взаємодії з фонологічним, лексико-семантичним, морфологічним і синтаксичним аспектами мовлення».

Системний характер порушень пізнавальних процесів у дошкільників із ЗНМ проявляється у дефіциті або патологічних особливостях мисленнєвих операцій, пам'яті та уваги. Усвідомлення труднощів у спілкуванні часто призводить до замкненості, негативізму, емоційних сплесків або поведінкових порушень, таких як розгальмованість або апатія, що залежать від локалізації

органічних уражень мозку та умов виховання. Вірна організація педагогічного процесу та застосування ефективних корекційних методик здатні позитивно вплинути на мовленнєвий розвиток дітей та зменшити вторинні відхилення в їхньому психічному розвитку [25].

Класифікація загального недорозвитку мовлення у дітей є предметом досліджень багатьох науковців, і підходи до цього питання можуть відрізнятися залежно від наукової школи та методології. Існує кілька підходів до класифікації ЗНМ з точки зору різних науковців.

Так, Р. Левіна запропонувала педагогічну класифікацію ЗНМ, яка виділяє два основні типи мовленнєвих порушень: фонетико-фонематичне недорозвинення – проблеми із засвоєнням звукового аспекту мовлення, що впливає на правильність вимови та фонематичний слух; загальне недорозвинення мовлення – несформованість усіх мовних засобів, включаючи лексику, граматику та фонетику. Така класифікація орієнтована на педагогічну практику, що робить її зручною для логопедичних занять.

Нейропсихологічний підхід до класифікації загального недорозвинення мовлення запропонувала Т. Ахутіна [26], базуючи його на локалізації та ступені ураження мозку. Вона виокремила три основні типи мовленнєвих порушень, кожен із яких має свої специфічні особливості.

Сенсорний тип.

Сенсорний тип мовленнєвих порушень характеризується збереженим слухом, але зі значними проблемами у розумінні мови. Це порушення може виникати через ураження скроневих часток мозку, що відповідають за обробку мовленнєвих сигналів. Діти з таким типом порушень мають труднощі у сприйнятті та засвоєнні лексико-граматичних конструкцій, що проявляється в нездатності розрізняти значення близьких за звучанням слів або сприймати мовленнєві потоки. Вони часто неправильно інтерпретують значення слів і фраз, що може ускладнювати розвиток словника, а також засвоєння граматичних структур.

Моторний тип.

Моторний тип мовленнєвих порушень пов'язаний із порушенням моторних функцій мовленнєвого апарату, що спричиняє труднощі у вимові звуків, слів і фраз. Це порушення виникає через ураження моторних центрів у корі головного мозку, особливо в лобових частках, які відповідають за координацію рухів мовленнєвих органів (язика, губ, щелеп). Діти з моторним типом ЗНМ можуть мати проблеми із правильною артикуляцією звуків, що часто призводить до їхнього викривлення або пропуску. Крім того, їм складно говорити плавно і чітко; мовлення може бути уповільненим або переривчастим, із частими паузами.

Змішаний тип.

Змішаний тип мовленнєвих порушень є поєднанням сенсорних і моторних компонентів. У дітей із цим типом ЗНМ спостерігаються труднощі як у розумінні мови, так і у вимові. Це може бути наслідком поширених уражень у кількох ділянках мозку, що призводить до комплексних мовленнєвих проблем. Діти з таким порушенням мають значні труднощі у засвоєнні нових слів, сприйнятті граматичних конструкцій, а також у відтворенні мовлення. Вони часто потребують підтримки для розвитку як лексико-граматичних, так і фонетико-фонематичних навичок. Через складність порушення такі діти можуть відчувати соціальні труднощі та труднощі в навчанні, оскільки їхня мовленнєва комунікація є обмеженою на обох рівнях – розуміння і відтворення.

Підхід Т. Ахутіної має важливе значення для нейропсихологічної діагностики та корекції ЗНМ, оскільки дозволяє більш точно ідентифікувати тип мовленнєвих порушень, розуміти їх нейропсихологічні механізми і розробляти індивідуальні методики корекційної роботи.

Є. Соботович у своїй психолінгвістичній моделі розглядає ЗНМ через лінгвістичні та комунікативні компоненти, виділяючи такі рівні порушень.

Імпресивний рівень – порушення сприйняття і розуміння мови.

Експресивний рівень – порушення в активному мовленнєвому висловлюванні. Ця класифікація дозволяє детально аналізувати мовлення дитини та визначати, на якому етапі виникають труднощі в мовленнєвому

розвитку.

Н. Гавриш і Л. Трофименко пропонують функціонально-лінгвістичний підхід, за яким ЗНМ розглядається як порушення мовленнєвої діяльності. Комунікативний аспект – проблеми у використанні мови як засобу спілкування. Когнітивний аспект – проблеми в розумінні та засвоєнні мови як засобу пізнання світу. Емоційно-вольовий аспект – вплив мовленнєвих порушень на емоційний розвиток і поведінку дитини [3; 23].

Дослідниці І. Мартиненко і Л. Козловська у своїх роботах виділяють рівневу класифікацію ЗНМ, описуючи прогресуючі рівні розвитку мовлення:

1. Перший рівень – майже повна відсутність мовлення або обмежений набір звукових комплексів.
2. Другий рівень – поява простих слів та фраз, однак із значними граматичними помилками.
3. Третій рівень – розгорнуте мовлення з залишковими мовленнєвими помилками.
4. Четвертий рівень – майже нормальне мовлення з незначними порушеннями, яке вимагає корекції у спеціальних умовах [28].

Кожна класифікація дозволяє всебічно досліджувати ЗНМ з урахуванням різних аспектів мовленнєвого розвитку, включаючи його нейропсихологічні, психолінгвістичні та педагогічні складові, що допомагає вибрати відповідні методи корекції та розвитку мовлення у дітей.

Таким чином, загальне недорозвинення мовлення у дітей – це складне порушення, що охоплює всі основні елементи мовленнєвої системи: лексику, граматику, фонетику та зв'язне мовлення. Незважаючи на нормальний слух та інтелект, діти з ЗНМ стикаються зі значними труднощами у комунікації через недостатньо сформовані мовленнєві навички, що ускладнює процеси сприйняття та передачі інформації. Це порушення має різноманітні причини, серед яких виділяються як біологічні фактори (зокрема, перинатальні та постнатальні ураження нервової системи), так і соціальні умови, що негативно впливають на мовленнєвий розвиток дитини.

ЗНМ проявляється у чотирьох рівнях, кожен з яких характеризує поступовий розвиток мовлення – від його майже повної відсутності до практично коректного мовлення з незначними порушеннями. Ці рівні враховують специфічні лексико-граматичні та фонетико-фонематичні відхилення, що дає змогу фахівцям із корекції мовлення, зокрема логопедам і педагогам, планувати індивідуальну роботу з кожною дитиною, зважаючи на її мовленнєвий рівень.

На сучасному етапі наукових досліджень особлива увага приділяється застосуванню психолінгвістичних та нейропсихологічних підходів для розуміння механізмів ЗНМ, що дозволяє розробляти ефективніші корекційні методики. Важливою особливістю ЗНМ є взаємозв'язок мовленнєвих порушень з іншими когнітивними функціями, що призводить до затримки у розвитку логічного мислення, зниження концентрації уваги та обмежених можливостей вербальної пам'яті. Діти з ЗНМ часто мають труднощі при виконанні завдань, що вимагають складного інструктажу чи запам'ятовування, що обумовлює потребу в особливих підходах до організації навчання і корекційної роботи.

Науковці, вивчаючи проблематику ЗНМ, пропонують диференційований підхід до аналізу співвідношення мовленнєвих і когнітивних порушень у дітей із ЗНМ, враховуючи складний етіопатогенез цих розладів. Спеціально розроблені педагогічні методики та програми, побудовані на основі таких досліджень, спрямовані на систематичний розвиток мовленнєвих та когнітивних навичок, що сприяє зменшенню розриву в психічному розвитку, підвищенню навчальної мотивації та соціалізації дітей.

1.2 Психолого-педагогічні особливості дітей дошкільного віку із ЗНМ

Психолого-педагогічні особливості дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення вимагають особливого підходу та розуміння специфіки їхнього розвитку з боку педагогів і фахівців у сфері корекційної педагогіки. Діти із ЗНМ мають труднощі у формуванні всіх компонентів мовленнєвої діяльності,

що позначається на їхньому когнітивному, емоційно-вольовому та соціальному розвитку. Такі діти можуть демонструвати затримку у формуванні словникового запасу, граматичних конструкцій та фонематичного сприйняття, що впливає на їхню здатність адекватно виражати свої думки та емоції. Через це часто виникають труднощі у встановленні контактів з однолітками, що може призводити до почуття ізоляції та зниження самооцінки. Зважаючи на це, особливо важливо використовувати індивідуальний підхід та спеціальні методи корекційного впливу, спрямовані на стимуляцію мовленнєвої активності та розвиток комунікативних навичок, аби створити оптимальні умови для інтеграції таких дітей у соціальне середовище та їх успішну підготовку до навчання в школі.

Для подальшого дослідження необхідним є вивчення психолого-педагогічних, вікових особливостей дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. І для початку зупинимось на різних аспектах психофізичного розвитку дитини.

Протягом дошкільного віку (від трьох до шести-семи років) організм дитини продовжує активно розвиватися, що створює сприятливі умови для її більшої самостійності та засвоєння нових соціальних навичок через навчання та виховання. Інтенсивне збільшення зросту та ваги, характерне для раннього віку, дещо уповільнюється, але знову пришвидшується наприкінці дошкільного періоду. В цей час особливого значення набуває процес окостеніння скелета, хоча деякі його частини залишаються хрящовими. М'язова маса збільшується, причому розвиток великих м'язів випереджає формування дрібної мускулатури кисті. Удосконалюється функціонування серцево-судинної системи.

Також відбуваються морфологічні зміни в структурі головного мозку: зростає його вага, посилюється регуляція з боку кори великих півкуль на підкіркові центри. Розвиваються складні умовні рефлексі, де важливу роль починає відігравати слово, що сприяє активному формуванню другої сигнальної системи [30].

Як зазначає С. Михальська [31], дошкільний вік відзначається появою

нової соціальної ситуації, в якій дитина починає виконувати перші прості обов'язки. Відносини з дорослими набувають нових рис: спільні дії поступово змінюються на самостійне виконання вказівок. З'являється можливість систематизованого навчання за певною програмою, яку дитина може засвоїти настільки, наскільки вона стає частиною її власних цілей і прагнень. У цьому віці дитина також розвиває взаємини з однолітками, що впливає на її розвиток.

Внутрішня позиція дошкільника у стосунках із оточенням формується через усвідомлення власного «Я» і своїх дій, а також через значний інтерес до світу дорослих, їхньої діяльності та взаємин. Особливості соціального розвитку дошкільнят яскраво виражаються у характерних для цього віку формах діяльності, зокрема у сюжетно-рольових іграх, які створюють сприятливі умови для пізнання навколишнього світу [31].

Щодо трудової діяльності дошкільнят – дітей поступово привчають до виконання простих трудових завдань, часто інтегруючи їх у гру. На цьому етапі характерно, що межа між грою та працею невиразна, і це залишається певною мірою і в середньому та старшому дошкільному віці. У старших дошкільників інтерес до процесу діяльності поступово поєднується з увагою до її результатів і розумінням значення їхньої роботи для оточуючих. Вони починають усвідомлювати, що трудові завдання виконують не лише заради власного задоволення, але й задля користі інших. Важливо зазначити, що успішність трудової діяльності значною мірою залежить від того, як дорослі організовують і мотивують дітей [32].

В навчальній діяльності дошкільник здобуває власний досвід і засвоює доступний йому досвід оточуючих, спілкуючись із дорослими, беручи участь у рольових іграх, виконуючи трудові завдання тощо. Таким чином, дитина безперервно навчається. До того ж, у цьому віці відбувається поступове освоєння форм навчальної діяльності. Навчальна діяльність передбачає взаємодію з дорослими, які не лише активізують, спрямовують і стимулюють дії дитини, а й керують їх формуванням. Діти засвоюють знання, навички та вміння, навчаючись необхідним для цього діям та операціям і оволодіваючи способами

їх виконання. Серед таких дій можна виділити: цілеспрямоване сприйняття об'єктів, виділення їх характерних ознак, групування предметів, складання розповідей, перелік предметів, малювання, читання, слухання музики тощо. Роль навчання у розумовому розвитку дитини посилюється, коли дитина засвоює не окремі знання, а певну їх систему, а також формує дії, необхідні для їх опанування (О. Запорожець).

Як зазначає В. Бутенко [33], сенсорний розвиток дошкільника охоплює дві взаємопов'язані складові – формування уявлень про різні властивості об'єктів і явищ та освоєння нових дій, які дозволяють повніше і більш деталізовано сприймати навколишній світ. У ранньому віці дитина накопичила певний обсяг уявлень про властивості різних предметів, деякі з яких слугували орієнтирами для порівняння нових об'єктів під час їхнього сприймання. Тепер відбувається перехід від цих індивідуальних зразків до загальноприйнятих сенсорних еталонів – понять, вироблених людством, що описують основні властивості та відношення (колір, форму, розмір предметів, їхнє розташування у просторі, висоту звуків, тривалість часу тощо).

Поступове знайомство дітей із різними видами сенсорних еталонів та їхня систематизація є одним із ключових завдань сенсорного виховання дошкільнят. Основою цього процесу стає організація дій, спрямованих на дослідження та запам'ятовування основних типів кожної властивості, що здійснюється під час навчання малюванню, конструюванню, ліпленню тощо. Паралельно дитина освоює слова, які позначають основні властивості предметів. Назви-слова закріплюють сенсорні еталони та допомагають точніше й свідоміше їх використовувати. Однак це можливо лише тоді, коли слова-назви вводяться на основі самостійних дій дитини з дослідження та застосування відповідних еталонів [33].

Мовлення набуває все більшої важливості в розвитку мислення, адже воно дозволяє дитині подумки оперувати об'єктами, аналізувати їхні властивості та взаємозв'язки, формуючи свої думки у вигляді суджень і міркувань. Цей процес мотивується прагненням дитини зрозуміти навколишній світ, виявити

взаємозв'язки між явищами, з'ясувати причини їх виникнення тощо. В. Купчишина та Л. Мацук [34], зазначають, що діти з часом починають помічати суперечності у власних висновках і поступово вчаться логічно їх узгоджувати. Це стає можливим лише за умови, що вони мають достатньо знань про об'єкти, про які йдеться. Розвиток мислення у дошкільників значно активізується, коли цей процес проходить під цілеспрямованим керівництвом дорослих, а не спонтанно.

Покращення мислення нерозривно пов'язане з розвитком мовлення. Впродовж дошкільного віку словниковий запас швидко зростає, і до семи років діти знають приблизно 3500-4000 слів. Окрім іменників і дієслів, дитячий словник збагачується прикметниками, займенниками, числівниками та службовими словами, у відповідності до структури мови, якою оволодівають. До цього віку діти засвоюють фонетичну систему рідної мови, вчаться чітко вимовляти звуки та поєднувати їх у склади. У процесі мовного розвитку дошкільнята освоюють граматику рідної мови, а також структуру простих і складних речень. Згодом мовлення виконує не лише комунікативну функцію, а й служить для планування та регулювання власної діяльності. Воно стає інструментом планування, коли дитина починає використовувати його на початку дії, а також засобом самоконтролю, коли вчиться виконувати завдання, сформульовані словесно (А. Люблінська та ін.).

У ході цього процесу формується внутрішнє мовлення, яке стає основою для розвитку внутрішніх розумових дій. Виникнення внутрішнього мовлення є ознакою переходу до словесно-логічного мислення, що базується на практичній діяльності. Внутрішнє мовлення – це результат переходу зовнішнього мовлення у внутрішній план і засіб перетворення практичних дій у мисленнєві. Для дошкільного віку це лише початкові форми внутрішнього мовлення, які виконують психологічні функції з опорою на зовнішню активність.

У дошкільному віці також починає формуватися довільна увага: діти можуть вибирати об'єкти, які відповідають їхнім завданням, і зосереджуватися на них за власним бажанням. Мимовільна увага при цьому продовжує

розвиватися, стаючи більш стійкою і здатною охоплювати більший обсяг інформації.

Наукові джерела з психології свідчать, що у дошкільному віці активно формується особистість дитини, що тісно пов'язано з розвитком емоційної сфери, появою інтересів і мотивів поведінки, які значною мірою залежать від соціального середовища і стосунків із дорослими. Джерелом емоційних переживань є активність дитини та її взаємодія з навколишнім світом. Освоєння нових видів діяльності стимулює розвиток глибоких емоцій, які тепер пов'язані не лише з негайними цілями, а й з довгостроковими, що дитина уявляє.

Потреба у спілкуванні з однолітками зростає, що сприяє розвитку соціальних емоцій – симпатій, уподобань тощо, а також інтелектуальних та моральних почуттів, які формуються через спілкування з дорослими. Почуття власної гідності стає більш розвиненим і проявляється як гордість за власні досягнення, так і вразливість до критики. Поступово дитина навчається прогнозувати емоційні наслідки своїх дій. Таке емоційне передбачення, засноване на уявленнях про позитивні еталони поведінки, відіграє важливу роль у формуванні моральних якостей [35].

У дошкільному віці діти поступово починають відокремлювати себе від дорослого, сприймаючи себе як окрему особистість, хоча при цьому орієнтуються на дорослих як на приклад для наслідування. У цьому процесі велике значення мають оцінки значущих для дитини дорослих щодо поведінки інших дітей, дорослих, героїв казок і оповідань. Оцінка стає орієнтиром у поведінці дитини, стимулюючи її прагнення діяти згідно з вимогами дорослих або бажанням наслідувати.

Дошкільники поступово вчаться діяти відповідно до певних правил, які можуть суперечити їхнім безпосереднім бажанням. Це стимулює розвиток довільності поведінки, коли дитина може вибирати між діями «як хочеться» та «як потрібно». У процесі цього формується ієрархія мотивів, де стійкіші прагнення домінують над ситуативними, що пов'язано з розвитком вольових якостей.

Ігрова діяльність, яка потребує дотримання певних правил і виконання визначених ролей, сприяє зміцненню вольових зусиль, адже для участі у грі дитина повинна слідувати правилам, узгодженим з іншими. Крім гри, продуктивна діяльність, наприклад творчі та трудові завдання, також позитивно впливає на розвиток волі. Початкове самопізнання розвивається, коли дитина починає усвідомлювати свої можливості, якості, переживання. Самооцінка формується через судження дорослих і порівняння себе з іншими, поступово стаючи об'єктивнішою. Згодом з'являється потреба в самоутвердженні спочатку перед дорослими, потім перед однолітками, а згодом – у власних очах, що є важливою частиною становлення самосвідомості [35; 36].

У той же час, поряд з віковими новоутвореннями, змінами у психічному розвитку дитини, порушення мовленнєвого розвитку стають серйозною проблемою для подальшого формування особистості дитини.

Діти із загальним недорозвитком мовлення, маючи збережений слух і нормальний інтелект, стикаються з особливими мовленнєвими порушеннями, що призводять до затримки у формуванні основних мовних компонентів: лексики, граматики, фонетики. Це призводить до труднощів у використанні як змістовної, так і звукової сторінок мови. У дітей із ЗНМ мовлення може варіюватися від повної групи загальноновживаної мови до розгорнутої, але недостатньо розвиненої мови, де спостерігаються яскраві недоліки в лексико-граматичному та фонетико-фонематичному аспектах. Залежно від рівня мовного розвитку дітей може мати обмежений активний словниковий запас, допускати аграматизми, помилки у звукові, що часто супроводжується [37].

Як зазначає Ю. Рібцун [14], більшість дітей із ЗНМ знаходяться на II та III рівнях мовного розвитку. На II рівні вони володіють основами загальноновживаної мови, але використовують переважно прості та іноді спотворені фрази. Їхній словниковий запас бідніший за вікову норму, а граматична структура мовлення спрощена; вони часто повторюють займенники, сполучники та прийменники лише в елементарних значеннях. Вони здатні відповідати на запитання, описувати прості положення, але не опановують складніші мовні конструкції,

часто замінюють незнайомі слова близькими за змістом. Їхня здатність до словотворення та використання прикладних конструкцій є обмеженою, вони знають труднощі у вживанні сполучників і недостатньо частки. Фонетичний рівень мови у таких дітей також значно відстає від норми, часто порушується структура слова, відбуваються перестановки складів, спрощення.

На III рівні мовного розвитку діти із ЗНМ здатні формулювати розгорнуті фрази, але потребують допомоги дорослим для доповнення та корекції мовлення. Рівень їхнього фонематичного сприйняття нерідко просто рівнем лексико-граматичних навичок, що наслідком до помилок у звуковонаповсюджених слів, перестановках та скороченнях приголосних. Хоча їхнє мовлення вже наближається до низької вікової норми, обмежений побутовий словниковий запас, недостатнє знання назв предметів, дій і кольори часто заважають точному вираженню думок. Вони не знають багато слів і можуть замінити їх на слова зі схожими характеристиками або зовнішніми ознаками, що показують на лексичну точність [14; 37].

Незнання багатьох узагальнюючих понять, обмеженість у використанні антонімів і синонімів сприяють також мовленню дітей із ЗНМ, особливо під час монологічних висловлювань. Вони зазвичай не використовують широку палітру описів і обмежуються базовими категоріями, такими як великий-маленький, замінюючи ними слова на зразок довгий-короткий або широкий-вузький. Це спрощує мову, але зменшує її виразність. Недоліки у сприйнятті звукової форми слів гальмують розвиток морфологічної системи, створюючи труднощі в утворених формах зменшувальних суфіксів тощо [14].

Багато дітей із ЗНМ здатні лише відповідати на запитання, а їхнє мовлення потребує постійної підтримки та додаткових спонукань з боку дорослих. Якщо до мови діти не приділяють належної уваги, вони погано ініціюють спілкування самостійно, не звертаються з питаннями до дорослих і не використовують мовлення в ігрових ситуаціях. Це обмежує їхню комунікативну спрямованість і перешкоджає розвитку зв'язного мовлення, а також гальмує перехід від діалогічної.

Л. Трофименко [38] надає ґрунтовну характеристику особливостям різних аспектів мовлення у дітей дошкільного віку. Діти із ЗНМ ІІІ рівня складають основний контингент старших груп дошкільних навчальних закладів для дітей з порушеннями мовлення. У них спостерігається покращений рівень мовленнєвих навичок порівняно із середнім дошкільним віком. Ці діти опановують побутовий словниковий запас і можуть висловлюватися простими фразами. У їхньому мовленні розрізняються назви предметів, дій та деяких ознак, але часто використовуються лише базові займенники, сполучники та прості прийменники.

Старші дошкільники можуть відповідати на запитання за картинкою, коротко розповідати про свою сім'ю та знайомі події з навколишнього середовища. Однак фразове мовлення має певні недоліки, пов'язані з лексико-граматичним та фонетико-фонематичним розвитком, що вказує на стійкі відхилення мовленнєвої функції.

Діти з мовленнєвими порушеннями виявляють неоднозначність у розумінні значень слів та їх відтінків. На високому рівні розуміння дитина пояснює узагальнене значення слова (наприклад, добрий – це той, хто допомагає та ділиться). На середньому рівні вони можуть перелічувати значення слів на основі тексту (наприклад, жадібний – той, хто не дає іншим щось позичити). Низький рівень свідчить про нерозуміння значення слова в конкретному контексті [38].

Розвиток словникового запасу в дітей із ЗНМ відзначається труднощами в розумінні багатозначних слів, особливо тих, що мають переносне значення. Пряме значення слова вони розуміють краще, однак переносне значення стає доступним лише в контексті. Діти з великими труднощами розуміють ідіоматичні вирази, які легше засвоюються дітьми з нормальним мовленнєвим розвитком. Діти із ЗНМ при об'єднанні предметів у групи можуть виділяти спільні ознаки, хоча не завжди правильно їх називають (наприклад, сонечко кругле, а свічка, як паличка). Це свідчить про те, що, незважаючи на успішне угруповання на невербальному рівні, словесне пояснення залишається нерозвиненим у частини дітей.

У дітей із ЗНМ спостерігається значно менший обсяг семантичних полів і нижчий рівень смислових зв'язків між словами, ніж у дітей із нормальним розвитком мовлення. Ці зв'язки здебільшого мають ситуативний або синтагматичний характер, що є типовим для дітей молодшого дошкільного віку з нормальним мовленнєвим розвитком. Отже, можна зробити висновок, що у дітей із ЗНМ затримується формування лексичної системності та організація семантичних полів відбувається пізніше, ніж у нормі.

Хоча усне мовлення старших дошкільників із ЗНМ III рівня є достатньо розгорнутим і загалом придатним для повсякденного спілкування, у їхній граматичній системі спостерігаються особливості на морфологічному та синтаксичному рівнях. У звичайних ситуаціях серйозні помилки під час мовлення рідко помітні. Однак, коли діти змушені використовувати конкретні слова, граматичні категорії та синтаксичні конструкції, їхні мовленнєві недоліки стають очевидними. Більшість необхідних граматичних форм і синтаксичних конструкцій (наприклад, рід, число, відмінок іменників та прикметників, форми часу, особи дієслів, узгодження і керування, прості та складні речення) діти використовують правильно в повсякденній мові, але при складніших завданнях або потребі виразити менш знайомі значення аграматизми швидко проявляються.

Найбільш типовою особливістю для дітей із мовленнєвим недорозвитком є недостатня здатність помічати та узагальнювати мовні явища, зокрема звукові й морфологічні особливості, такі як форми словозміни, способи словотворення та синтаксичні конструкції [14; 38].

За Є. Соботович [39], у діагностиці мовленнєвих порушень дуже важливо оцінити стан кожного рівня слухового сприймання та операцій, які його забезпечують. Наприклад, дефекти слухового аналізатора, що викликають первинне порушення сенсорного рівня (здатність розрізняти звуки за акустичними та фізичними характеристиками), призводять до сенсорної алалії, при якій дитина не здатна повторювати слова на рівні імітації. Через це вторинно страждають фонематичне розрізнення, звукові образи слів і здатність до

імпресивного мовлення.

Діти із ЗНМ відчують значні труднощі в розрізненні звукового складу слів як із опорою на слухове сприймання, так і без нього (на основі фонематичних уявлень). На думку дослідників, недоліки у слуховому сприйнятті та контролі за зразковим мовленням дорослих призводять до формування у дитини неточних фонематичних уявлень про звуковий склад слів на основі власної неправильної вимови. У результаті зниженого слухового контролю виникають заміни звуків, схожих за акустико-артикуляційними ознаками. Недоліки слухової пам'яті також відіграють роль у визначенні звукового складу слова, оскільки у дітей спостерігається запам'ятовування лише коротких звукових рядів (максимум із трьох звуків).

Узагальнюючи інформацію з наукових джерел, підведемо загальні підсумки щодо психолого-педагогічних особливостей дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. З'ясовано, що діти дошкільного віку із ЗНМ мають низку особливостей у психолого-педагогічному аспекті, що впливає на їхній розвиток і потребує спеціального підходу в навчанні та вихованні.

1. Особливості мовленнєвого розвитку. Діти з ЗНМ зазнають труднощів у всіх компонентах мовлення: фонетичному, лексичному, граматичному та синтаксичному. У них спостерігається уповільнене формування словникового запасу, недостатнє розуміння значень багатозначних і абстрактних слів, слабкий розвиток мовленнєвих зв'язків. У багатьох дітей виникають труднощі з артикуляцією та вимовою складних звуків і складів, замінами або спотворенням звуків.

2. Складнощі в засвоєнні граматичної системи. Діти з ЗНМ часто демонструють труднощі у використанні граматичних форм та синтаксичних конструкцій. Вони можуть неправильно узгоджувати слова за родом, числом і відмінком, допускати аграматизми, особливо при побудові складніших речень. Заміни або змішування звуків часто спостерігаються, коли дитина переходить від ізольованої вимови звуків до включення їх у слова та фрази.

3. Слухове сприйняття та фонематичний слух. У дітей із ЗНМ знижена

здатність до фонематичного розрізнення звуків, що впливає на їхню здатність точно відтворювати звуки й формувати фонематичні уявлення. Недоліки слухового сприйняття та контролю за мовленням призводять до труднощів із засвоєнням звукової структури слів, що посилює мовленнєві порушення. Слабкість слухової пам'яті також заважає запам'ятовуванню звукових рядів і фраз, що є суттєвим для розвитку мовлення.

4. Розвиток когнітивних процесів. ЗНМ впливає на загальний розумовий розвиток дитини, ускладнюючи розвиток мислення, пам'яті, уваги та уяви. Діти часто демонструють низький рівень концентрації уваги та труднощі з довільною увагою, що ускладнює виконання завдань, які потребують зосередженості. У сфері мислення виникають труднощі з абстрагуванням та узагальненням, оскільки мовленнєві проблеми обмежують можливості дитини в опрацюванні інформації.

5. Емоційно-вольова сфера. Діти із ЗНМ часто відчують труднощі в самовираженні та спілкуванні, що може призводити до замкнутості або емоційної нестабільності. У деяких дітей спостерігаються ознаки зниженої самооцінки або тривожності, що обумовлено усвідомленням мовленнєвих обмежень. Вони можуть проявляти упертість або уникати ситуацій, пов'язаних із мовленнєвими труднощами, що потребує уважної підтримки з боку дорослих.

6. Соціальна адаптація та комунікативна діяльність. Діти із ЗНМ можуть мати труднощі у взаємодії з однолітками через обмежені мовленнєві можливості, що впливає на їхню соціальну адаптацію. Через труднощі у висловлюванні власних думок, діти часто обмежуються простими словами і фразами, що може призводити до непорозумінь і конфліктів у спілкуванні. Однак вони охоче беруть участь у спільній діяльності, яка не вимагає активного мовленнєвого залучення, таких як ігрова та творча діяльність.

7. Необхідність корекційно-розвивальної роботи. Для дітей із ЗНМ потрібна цілеспрямована корекційно-розвивальна робота, спрямована на розвиток фонематичного сприймання, збагачення лексичного запасу, формування граматичних навичок і вдосконалення мовленнєвих умінь. Важливо

організувати роботу над розвитком мовленнєвої пам'яті, уваги та вмінням узагальнювати, а також над формуванням навичок спілкування. Значну увагу слід приділити підтримці емоційного стану дітей, зниженню тривожності та розвитку соціальних навичок для полегшення їхньої адаптації в колективі.

Таким чином, діти дошкільного віку із ЗНМ потребують комплексної корекційної роботи, яка включає мовленнєвий, когнітивний та емоційно-вольовий розвиток. Спеціально організована підтримка допомагає подолати труднощі у мовленнєвому розвитку, що позитивно позначається на їхній загальній адаптації та підготовці до школи.

1.3 Сутність і види діалогічного мовлення

Діалогічне мовлення є однією з основних форм комунікації, що забезпечує безпосереднє обмінювання інформацією, думками, емоціями та намірами між двома або більше учасниками спілкування. На відміну від монологічного мовлення, діалог має більш динамічну структуру: він складається з коротких реплік, які тісно пов'язані між собою, а кожен новий вислів відображає реакцію на попередні повідомлення. Сутність діалогічного мовлення полягає в тому, що його зміст формується та уточнюється безпосередньо в ході спілкування, що дозволяє учасникам адаптуватися до ситуації та відповідати на запити й очікування один одного. Діалогічне мовлення розвивається ще в дошкільному віці та відіграє ключову роль у розвитку мовленнєвих і когнітивних навичок. Його види можуть варіюватися залежно від контексту та мети спілкування: від побутових діалогів, де домінують прості, короткі фрази, до діалогів навчального або професійного характеру, які потребують вміння точно формулювати думки та відповідати на запитання. Різновиди діалогу охоплюють такі форми, як бесіда, запитання-відповідь, суперечка, дискусія тощо, кожна з яких має свої особливості та функції в спілкуванні.

Науковці М. Федорова та І. Катруша [47] зазначають, що взагалі термін

«зв'язне мовлення» охоплює дві форми – діалогічне та монологічне мовлення. На думку О. Лурії, С. Рубінштейна, діалогічне мовлення, яке включає участь двох або більше співрозмовників, є первинною формою в порівнянні з монологічним.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови [49], діалог визначено як розмову між двома або кількома особами, подібне визначення наводиться і в Українській літературній енциклопедії, – діалог – це обмін висловлюваннями між двома або більше людьми на конкретну тему. Для діалогу характерно, що кожен учасник виступає і як мовець, і як слухач, реагуючи на висловлювання іншого. Діалогічне мовлення складається з обміну репліками, на його структуру та зміст впливає безпосереднє сприйняття, а учасники активно стимулюють один одного до розмови. Репліки в діалозі часто незакінчені й несамотійні, на відміну від монологічного мовлення. Ситуації діалогу зазвичай природні, ситуативні та спонтанні. Діалог можна розглядати як єдине текстове висловлювання: зміст окремих реплік не завжди зрозумілий поза загальним контекстом, і повне розуміння досягається лише в рамках обміну кількома репліками [47].

Структура діалогу будується на обміні репліками. Виділяються такі типи діалогічних реплік:

- питання – відповідь;
- доповнення або пояснення до попередньої репліки;
- вираження згоди чи незгоди;
- мовний етикет, зокрема привітання.

Кожна репліка є умовою для продовження діалогу, сприяє його подальшому розвитку. М. Львів вказує, що діалог, ймовірно, є первинною формою мовлення, де чітко проявляються основні елементи мовленнєвого акту – мотив, цілі та паралінгвістичні засоби. На думку дослідника, структура реплік спрямована на сприйняття та стимулювання активності співрозмовника. У діалозі часто присутні розмовний стиль, еліптичні конструкції, звертання, вигуки, запитання, а також різноманітна інтонація. Одночасно спостерігається

економія мовних засобів, адже діалог зазвичай є спонтанним і не коригується заздалегідь, що призводить до ймовірних помилок, не зовсім вдалого добору слів і порушень літературної норми. Діалоги також відзначаються частими повторами, використанням вигуків, елементами розмовного стилю та недовомовленістю, що додає їм експресивності та художньої виразності, яку часто використовують у літературі.

На думку Б. Капущака [46], основним засобом комунікації є розмова, що найчастіше відбувається у формі діалогу. Діалогічне мовлення – це процес взаємодії кількох учасників, де кожен по черзі виступає і як мовець, і як слухач. Воно має низку комунікативних функцій: запитування та передача інформації, пропозиції та прохання, обмін думками та враженнями, переконання і відстоювання власної позиції. Кожна з функцій має особливі мовні засоби, що відображаються в різних типах діалогу. Як і будь-який вид мовленнєвої діяльності, діалог має мотивацію та спрямованість, він характеризується візуальною взаємодією зі співрозмовником і включає незавершені висловлювання, доповнені невербальними засобами (жести, міміка), які виражають емоції та ставлення (наприклад, сумніви чи жаль).

Однією з ключових особливостей діалогу є його ситуативність – він зазвичай зрозумілий лише у конкретному контексті, що визначає його зміст. У спілкуванні часто виникають природні ситуації діалогу, а штучно створені ситуації вимагають деталізації обставин, визначення ролей учасників та вербальних стимулів для розмови. Важливою характеристикою діалогу є його емоційність, що проявляється в репліках, які виражають здивування, захоплення, оцінку, розчарування тощо. Ще одна особливість діалогічного мовлення – його спонтанність: на відміну від монологу, діалог не планується заздалегідь, а швидка реакція на репліки відбувається в природному темпі, що зумовлює імпровізованість мовленнєвої взаємодії.

Автор також зазначає, що діалогічне мовлення є взаємним процесом, у якому кожен учасник спілкування чергується між ролями мовця та слухача, реагуючи на репліки свого співрозмовника. Ефективний обмін репліками

можливий лише за умови взаємного розуміння, яке забезпечується аудіюванням. Тому опанування діалогічного мовлення вимагає розвитку навичок як говоріння, так і слухання, що передбачає активну участь та ініціативність з обох сторін. З огляду на це, важливо розвивати в учнів здатність ініціювати діалог, відповідати на репліки співрозмовника та мотивувати його до продовження бесіди [46].

О. Ушакова та О. Струніна у своїх дослідженнях зазначають, що дошкільники зазвичай застосовують просту форму діалогічного мовлення типу «питання – відповідь», і часто допускають помилки при побудові речень. З часом діти починають використовувати більш розгорнуті речення, висловлюватися складнішими фразами, а також складати розповідні й описові висловлювання.

Н. Стародубова підкреслює, що в молодшому дошкільному віці дитина краще починає розуміти мову дорослих, збільшує словниковий запас і вживає поширені речення. Найчастіше її мовлення пов'язане з практичними діями та є зверненням до того, з ким вона спілкується, виражає прохання, потребу в допомозі або відповідає на питання дорослих. Діти цього віку також активно використовують жести, міміку та інтонацію для доповнення висловлювань. Мовлення трирічної дитини залишається ситуативним, і його зміст можна зрозуміти лише в контексті конкретної ситуації [48].

Як зазначає О. Полєвікова [50], після трьох років у дітей починає відбуватися відокремлення мовлення від безпосереднього практичного досвіду. У цьому віці формується планувальна функція мови та з'являються нові типи мовлення: мовлення-інструкція, де дитина пояснює правила гри іншим, та мовлення-повідомлення, яке допомагає висловити власні враження та переживання. Таким чином, дошкільники поступово опановують нову форму мовлення – монологічне, контекстне мовлення. Водночас діалогічне мовлення молодших дошкільників залишається тісно пов'язаним з їхнім безпосереднім досвідом: вони часто використовують неповні речення, обмежені лише присудками, а назви предметів замінюють займенниками. Варто зазначити, що в процесі простих діалогів, зокрема у формі «питання – відповідь», діти часто відволікаються від основної теми розмови, переходячи до обговорення питань,

що їх ситуативно зацікавили.

Перші діалоги у молодших дошкільників зазвичай обмежуються двома-трьома фразами, при цьому часто зустрічаються помилки в узгодженні слів і побудові складніших речень, оскільки діти тільки починають вчитися правильно формулювати свої думки. На початку середнього дошкільного віку діти вже активно підтримують діалоги, можуть приєднуватися до колективних розмов, і в їхньому мовленні з'являється більше складносурядних та складнопідрядних речень, хоча ці навички ще недостатньо стійкі. Серед труднощів, які виникають у дошкільників, можна відзначити наступні: складність у підборі фактів для висловлювань, труднощі з формулюванням питань і доповненням реплік співрозмовника; у репліках часто використовуються слова «ще», «потім» для зв'язку, а логіка викладу інформації може порушуватися.

Для дошкільників важливо розвивати навички чіткої вимови звуків і слів згідно з орфоепічними нормами. Вони повинні вміти проводити звуковий аналіз простих слів, використовувати всі частини мови, розуміти граматичні категорії, будувати різні типи речень, ініціювати і підтримувати розмову в різних ситуаціях, відповідати на запитання співрозмовника та ставити їх. Дітям старшого дошкільного віку слід навчитися орієнтуватися в бесіді, а також складати різні типи розповідей та переказувати тексти різної складності (А. Богуш, Н. Гавриш, Є. Соботович та ін.) [52; 53].

Т. Хомік [51], зазначає, що фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення є одним із найпоширеніших мовленнєвих порушень у дошкільників, що проявляється у труднощах засвоєння звукової системи рідної мови, складнощах сприйняття та вимови фонем, навіть при нормальному фізіологічному слуху та інтелекті. Основними проблемами дітей цієї категорії є неспроможність розрізняти на слух коректні звуки, плутанина між подібними звуками або їх заміна; порушення послідовності засвоєння фонем та їх взаємозв'язків; помилкова вимова звуків і груп звуків, що відрізняється від загальноприйнятих норм. Такі діти можуть мати акустико-фонематичні порушення, що впливають на сприйняття і вимову мовлення. Тому рання

діагностика та своєчасна корекція фонетико-фонематичного недорозвитку є критично важливими для успішного мовленнєвого розвитку дитини.

Крім труднощів у фонетико-фонематичному аспекті мовлення, дошкільники також мають специфічні особливості розвитку діалогічного мовлення (Г. Гуровець, І. Марченко, Ю. Рібцун та ін.). Для цієї категорії дітей характерні труднощі з плануванням діалогу, що ускладнює структурування висловлювань та реагування на мовленнєві ситуації. Діти можуть виявляти знижений рівень ініціативності у спілкуванні з дорослими чи однолітками, недостатню мотивацію до взаємодії, труднощі у підтриманні розмови та її продовженні відповідно до теми та ситуації. Часто їхні відповіді є відокремленими, їм складно добирати слова для вираження думок, вони затримуються на певному етапі розмови, відчують труднощі з розвитком бесіди, переключенням теми та реагуванням на зміни у спілкуванні. Їхні фрази часто не розгорнуті, словниковий запас обмежений, а загальна ефективність комунікації знижена.

Останні спостереження, проведені А. Вахратян, Л. Калмиковою, Х. Хоффман та ін., вказують на тенденцію збільшення кількості дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення в сучасному суспільстві. Ця проблема акцентує увагу на важливості надання якісної логопедичної підтримки цій категорії дітей [14]. Таким чином, розвиток діалогічного мовлення у дітей із таким мовленнєвим порушенням є необхідністю, оскільки дошкільний вік є оптимальним періодом для розвитку психічних процесів і формування базових навичок, таких як стійкість пам'яті й уваги, удосконалення спостережливості та аналізу навколишнього світу, а також розвиток уяви й емоційно насиченого діалогічного мовлення, яке розвивається природно в процесі дорослішання.

Робота з розвитку зв'язного мовлення у старших дошкільників із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення починається з активізації діалогічного мовлення, яке навчає дітей не лише відповідати на запитання, а й ставити їх, сприяючи мовленнєвій активності та розвитку комунікативних навичок (І. Брушневська, С. Коноваленко та ін.). Комплексна логопедична

робота допомагає дітям розуміти різницю між зв'язним текстом і набором окремих речень, розвиває вміння визначати тему та формулювати усні висловлювання, співвідносити заголовок із змістом тексту та самостійно добирати заголовок. Паралельно з розвитком діалогічного мовлення відбувається корекція лексичної, граматичної та просодичної складових мовлення, а також розвиток словесно-логічного мислення. Таким чином, для успішного розвитку діалогічного мовлення необхідна активна участь не лише логопеда, але й вихователів, батьків і самої дитини.

Таким чином, діалогічне мовлення є базовою формою комунікації, що забезпечує обмін інформацією, емоціями та думками між учасниками розмови. Воно має динамічну структуру, що складається з коротких, взаємопов'язаних реплік, і розвивається у дітей із дошкільного віку, сприяючи формуванню мовленнєвих та когнітивних навичок. Існують різні види діалогу – від простого запитання-відповіді до складніших бесід і дискусій. Діалогічне мовлення відрізняється спонтанністю, емоційністю та ситуативністю, залежить від контексту та може бути частково невизначеним без повного контексту. Основні труднощі, з якими стикаються діти з ЗНМ, включають труднощі з плануванням діалогу, недостатню ініціативність і мотивацію, обмежений словниковий запас та спонтанність. Логопедична робота з дітьми цієї категорії передбачає активізацію діалогічного мовлення, розвиток навичок розуміння тексту, корекцію лексико-граматичних складових та залучення вихователів і батьків до процесу розвитку комунікаційних навичок.

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ЗНМ В РОБОТІ ЛОГОПЕДА

2.1 Сучасні підходи до розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ

У сучасній логопедичній практиці розвиток діалогічного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення є одним із ключових завдань, спрямованих на покращення їх комунікативних навичок і соціальної адаптації. Діалогічне мовлення як форма взаємодії є основою ефективного спілкування, що потребує розвинених умінь слухання, розуміння та висловлення власних думок, а також навичок підтримки бесіди. Діти із ЗНМ зазвичай стикаються з труднощами в освоєнні цих аспектів, що зумовлює необхідність впровадження комплексних, сучасних методик, які враховують індивідуальні особливості мовленнєвого розвитку. Сучасні підходи включають активізацію мовленнєвої діяльності через ігрові та інтерактивні методи, роботу з емоційно-виразними компонентами мовлення, розвиток навичок слухання та формування когнітивної бази для підтримки діалогу. Важливою складовою є й залучення батьків і педагогів до процесу навчання, що забезпечує створення мовленнєвого середовища та сприяє більш ефективному розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ.

Є. Галицьких у своїх роботах підкреслює, що діалог є складною формою соціальної взаємодії, участь у якій іноді важча, ніж створення монологу. Під час діалогу доводиться одночасно продумувати власні репліки та запитання, сприймаючи висловлювання співрозмовника. Участь у діалозі вимагає розвитку низки навичок: вміння слухати та розуміти думку співрозмовника, формулювати й виражати свої судження мовними засобами, змінювати тему залежно від думок співрозмовника, підтримувати певний емоційний тон, стежити за правильною мовною формою, а також контролювати нормативність власної мови й за потреби вносити корективи.

Л. Федоренко, розглядаючи питання навчання дітей зв'язному мовленню, зокрема діалогу, зазначає, що слухачі легше засвоюють діалогічне мовлення, оскільки щодня стикаються з ним у повсякденному житті. Діалог слугує важливою школою розвитку мовлення, адже саме через нього дитина оволодіває синтаксичною структурою рідної мови, розвиває словниковий запас, фонетику та морфологію. Він сприяє набуттю соціального досвіду та є важливим інструментом формування особистості.

А. Леушина вважає, що діалогічне мовлення є первинною формою мовлення дитини. Розвинений діалог допомагає дитині легко вступати в контакт як із дорослими, так і з однолітками. Однією з умов розвитку діалогічного мовлення є створення мовного середовища, що підтримує взаємодію між дорослими та дітьми, а також між самими дітьми [50].

Базовий компонент дошкільної освіти [52] визначає діалогічну компетенцію як здатність дитини легко вступати в розмову з іншими дітьми та дорослими (як знайомими, так і незнайомими), підтримувати діалог відповідно до його теми або утримуватися від втручання, відповідати на запитання про зміст картин чи художніх творів, виконувати словесні доручення та звітувати про їх виконання. Таким чином, розвиток діалогічного мовлення передбачає навчання дітей таким навичкам:

- а) відповідати на запитання та звертатися до інших із власними запитаннями;
- б) підтримувати розмову, продовжуючи її згідно з контекстом спілкування;
- в) проявляти ініціативу у розмові з дорослими та дітьми;
- г) вести діалог на задану тему.

Як зазначено в роботах І. Спаських, Л. Ткаченко [55 та ін.], науковцями встановлено, що мовлення дитини розвивається протягом усього дошкільного дитинства та є основним засобом її комунікативної діяльності. Тому важливо розглянути форми спілкування дошкільника з однолітками та дорослими. Комунікативна діяльність, яка виникає у дитини на початку третього року життя, з часом трансформується. Дослідники зазначають, що протягом перших семи

років життя комунікативні контакти дитини з дорослими та однолітками зазнають якісних змін, які називають формами спілкування. Під формою спілкування мається на увазі зміна змістовної сторони комунікативної діяльності дошкільників, обумовлена розвитком їхньої активності.

У дошкільному віці дитячий світ тісно пов'язаний з іншими дітьми, і з віком контакт з однолітками стає дедалі важливішим: якщо наприкінці раннього дитинства потреба в спілкуванні з однолітками лише зароджується, то в дошкільному віці вона виходить на перший план. У віці чотирьох-п'яти років дитина активно прагне до спілкування з ровесниками. Таке спілкування має свої особливості: комунікативні дії різноманітні, виникають форми поведінки, як-от удавання, образа, кокетування; спілкування насичене емоціями; контакти нестандартні та нерегламентовані; у спілкуванні переважають ініціативні дії над реакціями на дії інших.

Протягом дошкільного віку спілкування між дітьми зазнає суттєвих змін у всіх аспектах: змінюються потреби, мотиви та способи взаємодії. У період від двох до семи років спостерігаються дві основні зміни: перша відбувається близько чотирьох років і полягає у зростанні важливості інших дітей у житті дитини; друга – близько шести років, коли виникають вибіркові симпатії, з'являються дружні стосунки та глибші зв'язки між дітьми. Ці етапи окреслюють три періоди у формуванні дитячого спілкування, які називаються формами спілкування з однолітками: емоційно-практична, ситуативно-ділова і позаситуативно-ділова [14].

Перший період, емоційно-практичне спілкування (від двох до чотирьох років), виникає в ранньому дитинстві та розвиває потребу у взаємодії з однолітками. Важливу роль тут відіграє наслідування, завдяки якому діти відчують свою схожість і рівність із ровесниками, переживаючи відчуття спільності. В цьому віці діти сприймають однолітків крізь призму власного ставлення до них і бачать у них своєрідне «дзеркало», яке відображає їхні емоції та дії, проте поки не помічають їхніх потреб і бажань. Цей тип спілкування розвиває ініціативу, оскільки діти вільні у своїх контактах і взаємодіють на

рівних.

Друга форма – ситуативно-ділове спілкування з однолітками, яке формується у віці від чотирьох до п'яти років. У цьому періоді в дітей активно розвивається рольова гра, а однолітки займають важливе місце в їхньому житті. Спілкування в рольовій грі відбувається на двох рівнях: рольових відносин і реальних взаємин поза межами гри. Ділове спілкування стає основним способом взаємодії, виникає потреба у визнанні та співпраці з однолітками, а також формується змагальне почуття. Дошкільники бачать в однолітках переважно відображення себе і зосереджуються лише на позитивних якостях, пізніше помічаючи досконалість іншої дитини. Ситуативно-ділова форма спілкування відіграє важливу роль у розвитку особистості, самосвідомості, а також допитливості, сміливості й активності [55].

Третя форма – позаситуативно-ділове спілкування з однолітками, яке розвивається ближче до шести-семи років, у старшому дошкільному віці. Основною мотивацією для контактів стає бажання співпраці, що реалізується у спільних ігрових активностях. Ігри за сюжетом і ролями поступаються місцем іграм за правилами, зберігаючи елементи конкуренції. Позаситуативність спілкування розвивається в двох напрямках: збільшується кількість мовленнєвих контактів, що не залежать від ситуацій, а також формується стійкий образ однолітка, незалежний від конкретних обставин взаємодії. До шести років у дітей з'являється вміння співпереживати, допомагати та ділитися. У старшому дошкільному віці вже формується особистісне ставлення до іншої дитини як до цілісної особистості, а не лише партнера по іграм. Цей період характеризується пізнавальними та особистісними темами у спілкуванні, що є важливим етапом підготовки до школи.

Зазначимо, що Базовий компонент дошкільної освіти передбачає, що випускник дошкільного закладу має досягти таких кінцевих результатів у розвитку мовлення, як сформованість різних видів мовленнєвої (діалогічної, монологічної, фонетичної, лексичної) та комунікативної компетенцій. Варто зазначити, що, хоча проблема розвитку діалогічного мовлення у дошкільників є

основним об'єктом досліджень, спостереження за спонтанним мовленням дітей у дошкільних групах виявили низку суперечностей. Так, О. Полєвікова [50] зазначає такі суперечності:

«недостатнє наукове вивчення специфіки діалогічного мовлення дітей на етапі дошкільного дитинства і повсюдне використання дітьми нестимульованого розмовного мовлення з порушеннями нормативної вимови;

- відсутність наукового обґрунтованих методичних рекомендацій з розвитку діалогічного мовлення дітей дошкільного віку і нагальна вимога дошкільної практики в спеціально розроблених педагогічних технологіях;

- невідповідність вихователів до роботи з розвитку діалогічного мовлення дітей і ненормативність розмовного мовлення дітей.» [50].

Здійснюючи аналіз підходів до розвитку діалогічного мовлення дошкільнят з ЗНМ, автор дійшла висновків, що такі підходи включають усі види діяльності, пов'язані з художньо-образотворчою творчістю: спів, музикування, театралізацію, а також заняття, що розвивають дрібну моторику рук (ліплення, плетіння, витинання, аплікації з природних матеріалів). Залучення дітей до таких творчих занять сприяє розвитку їхньої мовленнєвої сфери, адже творча діяльність стимулює потребу у спілкуванні, обміні думками та вираженні пережитих емоцій.

Для подальшого дослідження важливим є визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості діалогічного мовлення дошкільників з ЗНМ. Аналіз наукової літератури дозволив визначити такі [47; 48; 56]:

1. Комунікативна активність.

Ініціативність у спілкуванні – дитина активно ініціює діалог з однолітками і дорослими, проявляє зацікавленість у підтриманні бесіди.

Тривалість участі в розмові – здатність підтримувати діалог протягом кількох реплік, не зупиняючи бесіду після першої відповіді.

Взаємодія з співрозмовником – дитина відповідає на репліки співрозмовника, залучає його до подальшого обговорення.

2. Сміслова адекватність

Відповідність змісту висловлювань ситуації – дитина здатна відповідати на запитання за змістом, обговорюючи конкретну тему без зміщення фокуса на сторонні теми.

Уміння реагувати на висловлювання – відповіді та коментарі адекватні запиту співрозмовника, продовжують тему обговорення.

Точність у передачі інформації – дитина вміє стисло та точно висловлювати свої думки, зберігаючи смисловий зв'язок із ситуацією.

3. Мовленнєва ініціативність.

Здатність ставити запитання – дитина проявляє інтерес, ставлячи доречні питання співрозмовнику для отримання додаткової інформації.

Прояв самостійних суджень – дитина висловлює власні думки, судження та оцінки, виявляючи зацікавленість у темі розмови.

Пошук додаткових деталей – дитина задає уточнюючі запитання, прагнучи дізнатися більше про тему спілкування.

4. Словниковий запас і граматики.

Обсяг словникового запасу – дитина використовує достатню кількість слів для вираження думок, демонструє знання основних лексичних одиниць.

Різноманітність лексики – дитина застосовує різні частини мови (іменники, дієслова, прикметники), що дозволяє їй будувати більш складні висловлювання.

Граматична коректність – здатність до побудови простих і складних речень із правильною структурою, застосування граматичних правил відповідно до мовних норм.

5. Невербальні засоби спілкування.

Використання жестів і міміки – дитина доповнює мовлення жестами, мімікою, демонструє вміння підсилити свої висловлювання невербальними засобами.

Інтонаційна виразність – дитина використовує інтонацію для передачі емоцій, уточнення значення або підкреслення важливості сказаного.

Здатність підтримувати контакт з співрозмовником – дитина підтримує зоровий контакт, орієнтується на реакцію співрозмовника, коригуючи свою мову

залежно від його відповідей.

Відповідно до цих критеріїв визначено рівні сформованості діалогічного мовлення дітей дошкільного віку з ЗНМ – високий, достатній, середній та початковий.

Високий рівень сформованості діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ характеризується активною комунікативною участю. Дитина легко ініціює та підтримує діалог, демонструє зацікавленість у розмові, активно реагує на репліки співрозмовника, намагаючись продовжити обговорення. Висловлювання дитини чітко відповідають темі й ситуації, вона вміє точно й логічно формулювати думки без відхилень від теми. У мовленні проявляється мовленнєва ініціативність: дитина самостійно задає уточнюючі й доповнюючі питання, висловлює власні судження та активно цікавиться темою бесіди. Словниковий запас досить багатий, дитина вільно використовує різні частини мови, будує граматично правильні речення, зокрема складні конструкції. Невербальні засоби спілкування, як-от жести, міміка й інтонація, використовуються вільно для підсилення виразності мовлення, зоровий контакт підтримується протягом усієї розмови.

Достатній рівень діалогічного мовлення відзначається тим, що дитина здатна ініціювати діалог, хоча іноді потребує підтримки, щоб продовжувати спілкування. Дитина вміє відповідати на репліки співрозмовника та зберігати загальний контекст обговорення. Висловлювання в цілому відповідають темі та ситуації, хоча можуть траплятися незначні відхилення. Суть розмови дитина розуміє, але іноді потребує підказок або додаткових пояснень. Мовленнєва ініціативність проявляється обмежено: дитина висловлює власні думки, але задає поверхневі або не завжди доречні питання. Словниковий запас досить широкий, але іноді обмежений для більш точного висловлювання думок, а в граматиці трапляються помилки, особливо в складних реченнях. Жести та інтонація використовуються, але не завжди відповідають ситуації, підтримка зорового контакту спостерігається, але часом дитина може відволікатися.

Середній рівень характеризується тим, що дитина рідко самостійно ініціює

розмову і переважно чекає запитань від дорослих або однолітків. Підтримувати діалог дитині важко, вона швидко втрачає інтерес або потребує частого стимулювання. Висловлювання часто неповністю відповідають темі та ситуації: дитина може розуміти загальну суть питання, але не завжди здатна дати адекватну відповідь без сторонньої допомоги. Мовленнєва ініціативність майже не проявляється: дитина задає запитання рідко і здебільшого невиразно, обмежено висловлює власні думки. Словниковий запас недостатній, що призводить до простих і лаконічних висловлювань. Граматика слабо сформована, часто присутні помилки навіть у побудові простих речень. Невербальні засоби використовуються обмежено, інтонація часто монотонна, зоровий контакт короткочасний або зовсім відсутній.

Початковий рівень сформованості діалогічного мовлення спостерігається, коли дитина практично не ініціює спілкування і зазвичай не реагує на запитання або репліки без стимулювання з боку дорослих. Дитина не вміє самостійно продовжувати бесіду, її висловлювання не відповідають темі та ситуації і часто обмежені однослівними відповідями. Рівень розуміння запитань низький, дитина часто не усвідомлює суті питання і не здатна сформулювати осмислену відповідь. Мовленнєва ініціативність відсутня, дитина майже не задає запитань і не висловлює власних суджень. Словниковий запас дуже обмежений, в основному використовується проста лексика, граматичні помилки є постійними навіть у коротких висловлюваннях. Невербальні засоби вираження не використовуються, інтонація невиразна, зоровий контакт або дуже короткий, або зовсім відсутній.

Наше дослідження носить теоретичний характер, втім, представлені критерії, показники та рівні сформованості діалогічного мовлення дітей дошкільного віку з ЗНМ, можна використовувати при проведенні експериментальної роботи з даною категорією дітей. Відповідно, побудова теоретичної моделі програми розвитку діалогічного мовлення дітей дошкільного віку з ЗНМ, враховуватиме визначені показники.

Таким чином, сучасні підходи до розвитку діалогічного мовлення у дітей

із загальним недорозвитком мовлення ґрунтуються на комплексних методиках, що охоплюють різноманітні види діяльності та враховують індивідуальні мовленнєві особливості кожної дитини. Логопедична робота з розвитку діалогічного мовлення має на меті формування у дітей навичок взаємодії, здатності підтримувати розмову, вміння висловлювати свої думки та запитання у відповідь на репліки співрозмовника. Використання творчих завдань, що розвивають дрібну моторику, як-от ліплення, витинанка, аплікація, а також включення елементів театралізації та музичних вправ дозволяють активізувати мовленнєву діяльність, емоційно виразне мовлення та ініціативність у спілкуванні. Крім цього, важливою умовою є створення мовленнєвого середовища, у якому діти спілкуються не тільки з дорослими, а й з однолітками, що дозволяє їм відчувати соціальну підтримку та набувати комунікативного досвіду. Залучення вихователів і батьків до процесу розвитку мовлення також є важливим чинником, оскільки це дозволяє побудувати ефективну систему навчання, забезпечити регулярну практику та створити атмосферу підтримки.

2.2 Логопедична програма розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ

Наступним етапом роботи стала розробка теоретичної моделі програми. Логопедична програма розвитку діалогічного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення спрямована на систематичне формування навичок спілкування, необхідних для соціальної взаємодії та особистісного зростання. Ця програма передбачає комплекс вправ і занять, що допомагають дітям долати труднощі в мовленнєвій діяльності, розвивати ініціативність у діалозі, вміння відповідати на запитання та висловлювати свої думки. Використання інтерактивних ігор, творчих завдань та вправ на розвиток дрібної моторики дозволяє логопеду створити оптимальні умови для активізації мовлення. Важливою складовою програми є співпраця з педагогами та батьками, що сприяє

формуванню мовленнєвого середовища, підтримки та заохочення дітей до комунікації, що є основою для розвитку діалогічного мовлення.

Теоретичний аналіз наукових та практичних джерел [26; 47; 56 та ін.] дозволив визначити мету програми – формування і розвиток діалогічного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення, що включає вміння вступати в комунікацію, підтримувати діалог, розуміти звернене мовлення та висловлювати власні думки. Це сприятиме соціалізації, розвитку комунікативних навичок і створить основу для подальшого успішного навчання в школі.

Завдання програми:

- розвиток мотивації до комунікації та мовленнєвої активності (формування інтересу до діалогічного спілкування; стимулювання бажання брати участь у діалозі та підтримувати його;
- формування базових навичок діалогічного мовлення (навчання дітей відповідати на прості запитання; розвиток уміння ставити питання та починати діалог;
- розширення словникового запасу та граматичної правильності (збагачення активного та пасивного словника дитини; формування граматично правильного мовлення (зокрема, вміння будувати речення);
- розвиток навичок зв'язного мовлення та побудови висловлювань (навчання логічній та послідовній побудові речень у відповідності до теми розмови; стимулювання вміння розповідати, описувати та обґрунтовувати свої думки);
- формування вміння підтримувати і завершувати діалог (розвиток навичок слухання та розуміння реплік співрозмовника; навчання способам ввічливого завершення діалогу та прощання);
- закріплення навичок діалогічного мовлення в природних ситуаціях (створення умов для використання набутих мовленнєвих умінь в реальних або ігрових ситуаціях; тренування навичок комунікативної поведінки (дотримання правил етикету).

Цільова аудиторія – діти дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ), які мають труднощі в оволодінні діалогічним мовленням.

Терміни реалізації програми.

Програма розвитку діалогічного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення розрахована на один навчальний рік (9 місяців). Тривалість та періодичність занять можуть бути адаптовані залежно від індивідуальних потреб дитини та рівня її мовленнєвого розвитку.

Поетапний розподіл роботи.

1. Підготовчий етап (1-2 місяці).

Мета – формування інтересу до мовлення, розвиток слухової уваги.

Діяльність – ігрові вправи на стимулювання комунікації та слухання.

2. Формування елементарних навичок діалогічного мовлення (2-4 місяці).

Мета – навчання дітей відповідати на прості запитання, розпочинати та підтримувати розмову. Діяльність – вправи на відповіді та формування діалогу, розвиток словникового запасу.

3. Розвиток навичок взаємодії у діалозі (4-6 місяці).

Мета – закріплення навичок ведення діалогу, розширення словникового запасу. Діяльність – вправи на побудову складніших речень, робота над комунікативною поведінкою.

4. Формування зв'язного діалогічного мовлення (6-8 місяці).

Мета – розвиток здатності будувати логічні висловлювання, розповідати та описувати. Діяльність – вправи на складання розповідей та описів за сюжетними картинками.

5. Закріплення навичок через ситуації вільного спілкування (8-9 місяці).

Мета – застосування набутих навичок у реальних ситуаціях. Діяльність – ситуативні ігри, діалоги на побутові теми, вправи на підтримку спонтанного мовлення.

Заняття рекомендується проводити 2-3 рази на тиждень, тривалістю 20-30 хвилин, з можливістю індивідуальної корекції тривалості відповідно до особливостей кожної дитини.

Наступний блок програми представляє конкретні вправи, ігри, спрямовані на розвиток діалогічного мовлення на всіх етапах [1; 2; 6; 7; 25 та ін.].

Підготовчий етап має на меті формування інтересу до мовлення, розвиток слухової уваги. На цьому етапі пропонуються такі прийоми роботи.

Вправа «Що я почув?».

Опис. Логопед читає дитині короткі звуки або поєднання звуків (наприклад, «ква-ква», «тук-тук», «мяу»). Дитина має впізнати, що це за звук (звук тварини чи предмета). Мета – розвиток слухової уваги, зосередженість на звуках та їх розпізнавання.

Гра «Хто сказав?».

Опис. Логопед вимовляє ім'я дитини або прості слова пошепки. Дитина має визначити, звідки йде звук (з різних сторін кімнати) і хто говорить. Мета – зосередження на голосі, визначення джерела звуку, розвиток вміння слухати та розпізнавати голос.

Вправа «Магічне дзеркало».

Опис. Дитина стає «дзеркалом» і має повторювати за логопедом усі рухи та міміку.

Такі і подібні ігри та вправи сприятимуть розвитку слухової уваги інтересу до мовлення, інтересу до мовлення.

На другому етапі, який спрямований на формування елементарних навичок діалогічного мовлення, важливо навчити дитину відповідати на прості запитання, ставити питання і починати діалог. Наведемо декілька прикладів ігор та вправ для цього етапу.

Вправа «Так чи ні».

Опис. Логопед ставить дитині прості запитання, на які можна відповісти «так» або «ні» (наприклад, «Це яблуко червоне?», «Ти любиш морозиво?»). Дитина відповідає коротко, тренуючись давати відповідь на поставлене питання. Мета – розвиток вміння відповідати на прості запитання, активізація мовлення.

Гра «Запитай друга».

Опис. Логопед дає дитині завдання поставити питання однолітку або

дорослому (наприклад, «Яка твоя улюблена іграшка?», «Що ти сьогодні їв на сніданок?»). Можна використовувати іграшкові персонажі для стимулювання інтересу. Мета – розвиток навичок ставлення запитань, формування вміння починати діалог.

Вправа «Хто що робить?».

Опис. Логопед показує дитині картинки із зображенням людей або тварин, які виконують певні дії (наприклад, хлопчик їсть яблуко, кішка спить на кріслі). Дитина повинна відповісти на питання «Що робить хлопчик?», «Що робить кішка?». Мета – формування навичок побудови простих речень у відповідь на запитання, розвиток зв'язного мовлення.

Гра «Чарівний мішечок».

Опис. У мішечок кладуть різні предмети, і дитина витягує один з них. Логопед ставить запитання «Що це?», «Для чого він потрібен?», «Якого він кольору?». Дитина відповідає, описуючи предмет. Мета – розширення словникового запасу, формування навичок опису предметів.

Вправа «Знайди і розкажи».

Опис. Логопед просить дитину знайти у кімнаті предмет і розповісти про нього (наприклад, «Знайди в кімнаті іграшку і розкажи про неї»). Дитина коротко описує знайдений предмет, відповідаючи на додаткові питання. Мета – розвиток вміння складати короткі висловлювання, відповідаючи на запитання, тренування навичок діалогу.

Гра «Передай фразу».

Опис. Логопед починає фразу, і дитина повинна її завершити (наприклад, «Влітку ми...», «Кішка любить...»). Дитина завершує фразу, тренуючись правильно підбирати слова. Мета – формування вміння доповнювати речення, розвиток навичок зв'язного мовлення.

На третьому етапі розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ важливо закріпити навички взаємодії у діалозі, розширити словниковий запас та розвинути вміння формулювати повні відповіді.

Вправи та ігри для третього етапу.

Вправа «Опиши предмет».

Опис. Логопед пропонує дитині вибрати будь-який предмет у кімнаті та описати його. Дитина повинна сказати, який він за кольором, формою, розміром, і для чого використовується. Мета – розвиток вміння давати розгорнуті відповіді, розширення словникового запасу.

Гра «Знайди пару».

Опис. Логопед показує декілька карток із зображенням предметів, з яких потрібно знайти пари (наприклад, чашка і чайник, ручка і зошит). Після цього дитина повинна пояснити, як предмети пов'язані між собою. Мета – розвиток логічного мислення та вміння пояснювати свої думки, розширення словника.

Вправа «Закінчи речення».

Опис. Логопед починає речення, а дитина повинна його закінчити, висловивши свою думку (наприклад, «Взимку холодно, тому ми...», «Коли я йду до магазину, то...»). Мета – розвиток вміння формулювати завершені висловлювання, активізація мовлення.

Гра «Постав запитання».

Опис. Логопед називає предмет або показує картинку, а дитина має придумати питання до цього предмета (наприклад, «Що це за предмет?», «Для чого він потрібен?»). Потім дитина відповідає на своє ж питання. Мета – розвиток уміння ставити запитання, формування діалогічної взаємодії.

Вправа «Коротка історія».

Опис. Логопед розповідає коротку історію або показує сюжетну картинку. Дитина повинна переказати історію або описати, що відбувається на картинці, додавши свої деталі. Мета – розвиток зв'язного мовлення, формування навичок логічного викладу.

Гра «Загадай і відгадай».

Опис. Дитина загадує предмет, але не називає його. Інші діти або логопед повинні відгадати, що це, ставлячи запитання (наприклад, «Це великий предмет?», «Він м'який?»). Дитина відповідає, поки не вгадають. Мета – формування навичок відповідати на поставлені питання, розвиток логічного

мислення і комунікативних навичок.

Вправа «Підбери слово».

Опис. Логопед пропонує дитині речення, в якому пропущене слово (наприклад, «Сонце світить яскраво, а зірки – ...», «У нас вдома є собака і...»). Дитина повинна підібрати відповідне слово. Мета – розвиток лексичних навичок, логічного мислення та вміння підбирати слова за змістом.

Ці вправи спрямовані на розвиток зв'язного мовлення, формування вміння будувати логічні висловлювання та вільно взаємодіяти у діалозі.

Четвертий етап розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ передбачає формування зв'язного мовлення, розвиток вміння будувати логічні та послідовні висловлювання та тренування розповідних і описових навичок. Нижче наведено вправи та ігри для цього етапу.

Вправа «Розкажи історію за картинками».

Опис. Логопед показує дитині серію картинок, які ілюструють послідовні дії або певну історію. Дитина має розповісти, що відбувається на кожній картинці, і побудувати зв'язний сюжет. Мета – розвиток зв'язного мовлення, вміння складати послідовну історію, формування логічного мислення.

Гра «Хто що робить?».

Опис. Логопед пропонує дитині подумати про людей чи тварин, які займаються певними діями (наприклад, «Що робить мама на кухні?», «Що робить собака у дворі?»). Дитина повинна скласти розгорнуте речення з поясненням. Мета – формування навичок побудови складних речень, розвиток вміння чітко викладати свої думки.

Вправа «Опис персонажа».

Опис. Логопед показує дитині картинку з зображенням персонажа (людини, тварини чи вигаданого героя) і просить описати його (наприклад, «Як виглядає персонаж?», «Що він робить?»). Дитина має описати зовнішність і дії персонажа. Мета – розвиток описового мовлення, розширення словникового запасу.

Гра «Придумай кінець історії».

Опис. Логопед розповідає початок історії, а дитина має придумати її завершення. Наприклад, «Жили-були кішка і песик, і одного разу вони вирішили піти до лісу... Що було далі?» Дитина має придумати логічне продовження і завершення історії. Мета – розвиток креативного мислення, зв'язного мовлення, формування вміння завершувати сюжет.

Вправа «Опиши місце».

Опис. Логопед просить дитину описати певне місце (наприклад, кімнату, парк, магазин), вказуючи, що там є, як виглядають предмети і що можна там робити. Дитина має описати місце в деталях. Мета – розвиток просторового мислення, формування навичок побудови опису, розширення словникового запасу.

Гра «Якби я був...».

Опис. Логопед пропонує дитині уявити себе певним персонажем або об'єктом (наприклад, «Якби я був деревом...», «Якби я був собакою...») і розповісти, що б вона робила або як би почувалася. Мета – стимулювання творчого мислення, формування зв'язного мовлення, розвиток уяви.

Вправа «Придумай діалог».

Опис. Логопед пропонує дитині придумати діалог між двома персонажами (наприклад, між мамою і дитиною або між двома друзями). Дитина має створити кілька реплік для кожного персонажа, щоб скласти зв'язний діалог. Мета – розвиток навичок діалогічного мовлення, вміння складати репліки для спілкування, формування комунікативної компетенції.

Гра «Моя розповідь».

Опис. Дитина обирає тему, яка їй цікава (наприклад, «Моя улюблена тварина», «Що я люблю робити у вихідні»), і розповідає про це, дотримуючись логічної структури: початок, основна частина, завершення. Мета – розвиток монологічного мовлення, формування вміння структурувати інформацію, удосконалення зв'язного мовлення.

Ці вправи спрямовані на формування навичок зв'язного і логічного мовлення, розвиток творчих здібностей та вміння будувати описові та розповідні

висловлювання.

На п'ятому етапі розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ основною метою є закріплення набутих навичок у природних умовах спілкування. Цей етап сприяє тренуванню вільного мовлення та застосуванню навичок у реальних ситуаціях. Наведемо кілька вправ та ігор для цього етапу.

Гра «Магазин».

Опис. Логопед організовує рольову гру, де дитина стає покупцем, а логопед або інша дитина – продавцем. Дитина повинна ввічливо звернутися, запитати про товар, обговорити його та подякувати. Мета – формування навичок ввічливого спілкування, розвиток мовлення в умовах реальної ситуації.

Вправа «Попроси про допомогу».

Опис. Логопед пропонує дитині уявити, що їй потрібна допомога, і попросити про неї (наприклад, «Допоможіть мені знайти книжку», «Чи можете відкрити двері?»). Дитина має чітко висловити своє прохання. Мета – розвиток комунікативних навичок, формування вміння звертатися з проханням.

Гра «Телефонна розмова».

Опис. Логопед і дитина розігрують телефонну розмову, де дитина повинна привітатися, пояснити, чому дзвонить, поставити питання або передати інформацію, попрощатися. Мета – розвиток навичок ведення діалогу, вміння дотримуватися структури розмови.

Вправа «Як пройти до...?».

Опис. Логопед запитує дитину, як пройти до певного місця (наприклад, до магазину, парку). Дитина повинна чітко і послідовно пояснити напрямок. Мета – формування навичок опису дій, розвиток зв'язного мовлення та орієнтування в просторі.

Гра «Приготуймо разом».

Опис. Логопед і дитина готують щось просте (наприклад, салат). Дитина повинна слухати інструкції логопеда та задавати питання, якщо щось незрозуміло, або уточнювати дії. Мета – формування навичок слухання, здатність ставити уточнюючі питання, розвиток комунікативної поведінки.

Вправа «Інтерв'ю».

Опис. Логопед пропонує дитині взяти інтерв'ю у іншої дитини або дорослого, поставивши кілька запитань (наприклад, «Яке твоє улюблене заняття?», «Що ти любиш їсти?»). Дитина має запам'ятати відповіді та розповісти їх іншим. Мета – розвиток навичок постановки запитань, формування вміння переказувати почуту інформацію.

Гра «Розкажи про свій день».

Опис. Логопед просить дитину розповісти про свій день, описуючи, що вона робила зранку, вдень і ввечері. Дитина повинна будувати розповідь послідовно. Мета – формування вміння будувати зв'язне висловлювання, розвиток монологічного мовлення.

Вправа «Знайомство з новим другом».

Опис. Логопед пропонує дитині уявити, що вона знайомиться з новою людиною. Дитина повинна представитися, розповісти про себе і запитати щось про співрозмовника. Мета – формування навичок самопрезентації, розвиток уміння підтримувати розмову.

Ці вправи сприяють закріпленню навичок мовлення у природних умовах, допомагають дітям впевненіше спілкуватися в соціальних ситуаціях та формують комунікативну компетентність.

Крім того, блок співпраці з батьками є важливою частиною програми розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ, оскільки саме батьки можуть підтримувати та закріплювати навички, над якими працює логопед, у повсякденному житті. Співпраця з батьками допоможе їм зрозуміти важливість комунікації з дитиною, навчитися застосовувати ефективні прийоми спілкування та підтримувати дитину в процесі мовленнєвого розвитку. Пропонуємо такі заходи активізації батьківської спільноти.

Ознайомчі зустрічі та семінари. Мета – донести до батьків важливість розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ, пояснити основні цілі та методи програми. Передбачається проведення зустрічей та семінарів, де логопед розповідає про етапи мовленнєвого розвитку, труднощі дітей із ЗНМ та методи

підтримки вдома.

Консультації з батьками. Мета – надання батькам індивідуальних рекомендацій щодо взаємодії з дитиною з урахуванням її особливостей. Передбачаються регулярні консультації, на яких обговорюються успіхи дитини, труднощі, з якими стикаються батьки, і підбираються індивідуальні прийоми роботи з дитиною вдома.

Спільні заняття та вправи для дому. Мета – закріплення навичок діалогічного мовлення у домашніх умовах та залучення батьків до навчального процесу. Логопед розробляє прості ігри та вправи, які батьки можуть проводити вдома (наприклад, «Придумай історію», «Розкажи про іграшку»). Батькам надаються детальні інструкції та рекомендації.

Тематичні рекомендації для повсякденного спілкування. Мета – підтримка мовленнєвої активності дитини у щоденних ситуаціях, стимулювання її до розмови. Логопед розробляє пам'ятки з конкретними порадами для повсякденного спілкування, наприклад: «Запитуйте дитину про її день», «Просіть описувати навколишні предмети», «Частіше запитуйте дитину про її думки і почуття».

Зворотний зв'язок та оцінювання результатів. Мета – відстеження прогресу дитини та надання батькам зворотного зв'язку щодо її успіхів у розвитку мовлення. Організація регулярних зустрічей для обговорення змін у мовленнєвих навичках дитини, заповнення анкет та оцінювання батьками результатів спільної роботи.

Домашні завдання та творчі завдання для батьків і дітей. Мета – закріплення знань та навичок у неформальній обстановці, розвиток мовленнєвих навичок у процесі спільної діяльності. Логопед пропонує батькам завдання, які можна виконати вдома (наприклад, створення книжки «Мій день» разом із дитиною, опис улюбленої іграшки). Батьки також можуть записувати короткі діалоги або спостереження, які допоможуть логопеду відстежити прогрес.

Психологічна підтримка та мотивація батьків. Мета – підтримка батьків у процесі корекційної роботи, мотивація їх до регулярної взаємодії з дитиною.

Підтримка з боку логопеда та інших фахівців через групові обговорення, де батьки діляться успіхами, викликами та отримують поради щодо збереження мотивації та створення позитивної атмосфери в сім'ї.

Залучення батьків до процесу розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ сприяє створенню сприятливого мовленнєвого середовища вдома, де дитина може постійно практикуватися у взаємодії. Завдяки цьому блоку, батьки стають активними учасниками корекційного процесу, що значно підвищує його ефективність.

Очікуваними результатами програми розвитку діалогічного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення є суттєве покращення комунікативних навичок, розширення словникового запасу, граматична правильність та вміння будувати зв'язне мовлення. Діти вчаться підтримувати діалог у простих комунікативних ситуаціях, відповідати на запитання, ставити їх, а також виявляти ввічливість та користуватися правилами етикету під час розмови. Вони засвоюють уміння самостійно розпочинати і завершувати розмову, підтримувати її та описувати предмети, ситуації та власні дії логічно послідовно. Крім того, діти відчують себе впевненіше у спілкуванні з однолітками та дорослими, активно виражають свої думки та почуття, використовуючи при цьому розширений словниковий запас.

Завдяки цій програмі у дітей формується зв'язне мовлення, що позитивно впливає на їхню здатність висловлювати власні думки у природних умовах спілкування, а також підвищує їхню соціальну адаптивність. Важливим результатом є також активне залучення батьків у процес мовленнєвого розвитку дитини. Батьки ознайомлюються з методами логопедичної роботи, отримують поради щодо мовленнєвих занять вдома та активно підтримують дитину у повсякденному житті. Таким чином, програма створює сприятливі умови для розвитку комунікативної компетенції дитини, що є необхідною основою для її подальшого успішного навчання та соціальної інтеграції.

Таким чином, логопедична програма розвитку діалогічного мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення є комплексним інструментом для

формування навичок спілкування, що враховує теоретичні основи та практичні методики для підтримки мовленнєвого розвитку дітей. Основна мета програми – систематичне формування діалогічних навичок, необхідних для соціалізації, особистісного зростання та успішного навчання. Програма включає п'ять послідовних етапів, кожен з яких фокусується на окремих аспектах комунікативної поведінки, від розвитку мотивації до спілкування на підготовчому етапі до закріплення навичок у реальних соціальних ситуаціях. Завдяки використанню ігор, творчих завдань та вправ на розвиток мовлення діти вчаться вести діалог, відповідати на запитання, висловлювати свої думки та поступово стають активними учасниками спілкування. Важливою складовою є співпраця з батьками, що забезпечує мовленнєве середовище вдома, де діти можуть практикувати та закріплювати набуті навички. Така програма не тільки сприяє розвитку діалогічного мовлення у дітей, але й позитивно впливає на їхню соціальну адаптивність, створюючи основу для подальшої успішної інтеграції в суспільство.

2.3 Практичні рекомендації щодо розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ

Як вже зазначалося в попередніх підрозділах роботи, розвиток діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення є важливим завданням, оскільки саме через діалог дитина вчиться взаємодіяти з оточенням, висловлювати свої думки та емоції, а також розуміти інших. Практичні рекомендації щодо розвитку діалогічного мовлення включають ефективні методики та прийоми, які дозволяють поступово формувати вміння спілкування, починаючи з найпростіших запитань і відповідей та завершуючи самотійним веденням діалогу. Система вправ, ігор та інтерактивних завдань створює умови для активного мовленнєвого розвитку, сприяє збагаченню словникового запасу, формуванню граматично правильного

мовлення і, зрештою, допомагає дітям успішно долати мовленнєві труднощі, що сприяє їхній соціалізації та підготовці до навчання.

Під час нашого дослідження було розроблено та узагальнено практичні рекомендації для всіх учасників процесу формування діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку з ЗНМ. Представимо рекомендації для логопедів.

Індивідуалізований підхід – враховуйте рівень мовленнєвого розвитку кожної дитини, адаптуючи завдання відповідно до її потреб і можливостей. Створюйте програму з поступовим ускладненням, що допоможе дитині впевнено опановувати нові навички.

Використання ігрових технік – інтегруйте у заняття ігри, що стимулюють мовленнєву активність: рольові ігри, ігри з картками, асоціативні ігри. Це допоможе розвивати діалогічне мовлення у невимушеній обстановці.

Розвиток слухової уваги – проводьте вправи на сприйняття звуків, голосів, інтонацій, щоб дитина вчилася чути і розуміти співрозмовника. Використовуйте вправи, як-от «Що ти почув?», де дитина розрізняє звуки і намагається повторити їх.

Активізація ініціативи дитини – заохочуйте дітей брати ініціативу в спілкуванні, ставити питання, пропонувати теми для обговорення, ділитися враженнями. Це допомагає формувати у дітей впевненість і навички самостійної комунікації.

Практичні рекомендації для педагогів (вихователів).

Включення мовленнєвих вправ у щоденні заняття – інтегруйте вправи для розвитку мовлення в освітні активності: обговорення подій дня, читання книг з подальшим обговоренням, робота з сюжетними картинками. Такі завдання активізують мовлення дітей у звичному навчальному середовищі.

Розвиток комунікативної культури – навчаючи дітей етикету, допомагайте їм розвивати навички ввічливого спілкування, вміння висловлювати подяку, просити про допомогу, правильно прощатися. Це сприяє розвитку навичок взаємодії в колективі.

Організація групових ігор – проводьте групові завдання, в яких діти

спілкуються між собою, обговорюють, приймають рішення, наприклад, командні ігри або робота над спільним проектом. Це допомагає дітям формувати навички діалогічного мовлення у взаємодії з однолітками.

Регулярний зворотний зв'язок з логопедом – обговорюйте досягнення та труднощі дітей із логопедом для коригування підходів і підбору індивідуальних вправ, що сприятиме ефективнішому розвитку мовлення.

Практичні рекомендації для батьків.

Спілкування вдома – створюйте можливості для щоденного спілкування, розмовляючи з дитиною на різні теми, запитуючи її думку, обговорюючи події дня. Це сприяє розвитку зв'язного мовлення та ініціативності.

Використання простих ігор – застосовуйте вдома мовленнєві ігри, які знайомі дитині із занять у логопеда, наприклад, «Що це?», «Розкажи про...», «Придумай кінець історії». Це допоможе дитині закріпити мовленнєві навички у домашньому середовищі.

Заохочення до спілкування з однолітками – організовуйте зустрічі з іншими дітьми, що дозволить дитині застосовувати набуті навички спілкування у реальних соціальних ситуаціях та розвивати комунікативну компетенцію.

Регулярні консультації з логопедом – отримуйте рекомендації щодо ефективного спілкування з дитиною вдома, обговорюйте труднощі та успіхи. Це забезпечить підтримку дитині в процесі розвитку її мовлення.

Отже, практичні рекомендації щодо розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ є важливим елементом корекційної роботи, що спрямована на гармонійний розвиток мовленнєвих навичок у різних сферах життя дитини. Логопеди, педагоги та батьки мають скоординовано працювати, використовуючи індивідуальний підхід до кожної дитини, ігрові методи та комунікативні вправи, що поступово готують дитину до спілкування в реальних соціальних ситуаціях. Логопеди організовують спеціальні заняття для закріплення мовленнєвих умінь, педагоги створюють мовленнєве середовище в навчальному процесі, а батьки підтримують дитину вдома через щоденне спілкування та ігри. Така комплексна взаємодія є запорукою успішного розвитку

діалогічного мовлення, допомагає дітям із ЗНМ легше соціалізуватися, долати мовленнєві труднощі і ставати активними учасниками комунікації.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне дослідження проблеми розвитку діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ дозволило зробити такі висновки. Доведено актуальність обраної теми, яка зумовлена важливістю своєчасного розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, оскільки саме через діалог дитина формує базові комунікативні навички, необхідні для успішної соціалізації та підготовки до навчання. Недостатній розвиток мовленнєвої діяльності ускладнює процес спілкування, засвоєння знань і взаємодію з однолітками, що в подальшому може призвести до труднощів у навчанні та адаптації. Розробка системи теоретичних і практичних рекомендацій з розвитку діалогічного мовлення дозволяє забезпечити комплексний підхід до корекції мовленнєвих порушень, підвищуючи ефективність логопедичної та педагогічної роботи

В ході виконання дослідження були досягнуті визначені завдання, що дозволило всебічно розглянути та обґрунтувати основні аспекти розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

1. Перш за все, було детально проаналізовано сутність поняття «загальний недорозвиток мовлення», що дозволило чітко визначити його характеристики як комплексного мовленнєвого порушення, яке охоплює різні аспекти мовлення, включаючи порушення звуковимови, граматичної структури, лексики та зв'язного мовлення. Це поняття розглядалося як основа для подальшого вивчення мовленнєвих особливостей дітей із ЗНМ, що надало можливість зрозуміти важливість корекційної роботи.

2. Далі було розглянуто сутність і види діалогічного мовлення, що є ключовою формою мовленнєвої діяльності дитини. Вивчення видів діалогічного мовлення дозволило виявити специфіку цього процесу у дітей із ЗНМ, зокрема труднощі в ініціації, підтримці діалогу, розумінні зверненого мовлення та

здатності формулювати логічні відповіді. Психолого-педагогічні особливості дітей дошкільного віку із ЗНМ були окреслені з акцентом на труднощі в розвитку мовлення, комунікації та соціальної адаптації, що обумовлює необхідність спеціальної підтримки.

3. Окреслено психолого-педагогічні особливості дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, які суттєво впливають на їхнє навчання, комунікацію та соціальну адаптацію. Діти з ЗНМ часто стикаються з труднощами у формуванні мовленнєвих навичок, що проявляється у недостатньому розумінні зверненого мовлення, обмеженому словниковому запасі, порушенні граматичної структури мовлення та складності в побудові зв'язних висловлювань. Ці мовленнєві порушення також ускладнюють розвиток комунікативних навичок, знижують ініціативність у спілкуванні та призводять до труднощів у взаємодії з однолітками. Окрім цього, у дітей із ЗНМ спостерігаються особливості емоційно-вольової сфери: вони можуть виявляти тривожність, емоційну нестійкість, уникати соціальних контактів, що посилює їхню соціальну дезадаптацію. Такі особливості вимагають спеціального психолого-педагогічного підходу, спрямованого на створення сприятливого мовленнєвого середовища, де діти можуть розвивати комунікативні здібності, поступово долати мовленнєві бар'єри та адаптуватися до соціальних вимог дошкільного віку.

4. На основі теоретичного аналізу літератури були виділені різні підходи до розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ. Це дослідження дало змогу систематизувати методи й прийоми, які сприяють формуванню навичок діалогічного мовлення у дітей, що зі свого боку стало основою для обґрунтування програми розвитку діалогічного мовлення. У розробленій програмі передбачено поетапний підхід до розвитку мовленнєвих навичок, де кожен етап спрямований на поступове ускладнення завдань, що дозволяє закріпити базові мовленнєві навички та поступово переходити до більш складних рівнів спілкування.

5. Обґрунтовано теоретичну програму розвитку діалогічного мовлення у

дітей дошкільного віку із ЗНМ, що базується на поступовому поетапному формуванні комунікативних навичок, необхідних для ефективної взаємодії та соціальної адаптації. Програма враховує специфіку мовленнєвих порушень у дітей із ЗНМ та передбачає використання ігрових методів, творчих завдань і спеціальних вправ, спрямованих на розвиток слухової уваги, ініціативності в спілкуванні, розширення словникового запасу та формування зв'язного мовлення. Такий підхід дозволяє створити сприятливі умови для поетапного оволодіння діалогічними навичками, забезпечуючи основу для успішної соціалізації дітей та підготовки до подальшого навчання.

6. Завершальним етапом дослідження стала розробка практичних рекомендацій для логопедів, педагогів та батьків, які націлені на комплексний підхід до розвитку діалогічного мовлення у дітей із ЗНМ. Ці рекомендації містять конкретні прийоми, вправи та ігри, які допомагають формувати комунікативні навички, розвивати слухову увагу, збільшувати словниковий запас та сприяти соціалізації дітей у колективі. Таким чином, виконані завдання дослідження дозволили створити теоретичну та практичну основу для комплексного розвитку діалогічного мовлення у дітей дошкільного віку із ЗНМ, що сприятиме їхній успішній адаптації до навчання та комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герман А. В. Розвиток діалогічного мовлення дошкільників із ЗНМ II рівня в ігровій діяльності. *Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти* : збірник наук. пр. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2024. С. 29-32. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/ee0496e4-e73b-4ad5-abd7-867fa3344973> (дата звернення 25.11.2024).
2. Арушанова А. Організація діалогічного спілкування дошкільників з однолітками. *Дошкільне виховання*. 2001. № 5. С. 51-61.
3. Гавриш Н. В. Розвиток мовленєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві : автореф. дис. ... доктора педагогічних наук 13.00.02. Київ, 2002. 32 с.
4. Рібцун Ю. В. Шляхи формування зв'язного мовлення у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. *Теорія і практика сучасної логопедії* : збірник наукових праць. Київ : Актуальна освіта, 2006. С. 136-144.
5. Аннас Ю. В. Затримка мовленнєвого розвитку у дітей раннього віку: причини та прояви. *Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти* : збірник наук. пр. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2024. С. 9-11. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/ee0496e4-e73b-4ad5-abd7-867fa3344973> (дата звернення 25.11.2024).
6. Степаненко Г. В. Формування діалогічного мовлення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ III рівня в процесі ігрової діяльності. Затримка мовленнєвого розвитку у дітей раннього віку: причини та прояви. *Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти* :

- збірник наук. пр. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2023. С.559-562. URL : <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/0b195f7f-ff98-4b48-8022-e79ef7eec692>
7. Тубичко Ю. О. Розвиток діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку з помірною розумовою відсталістю. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2021. Вип. 83. С. 182-187.
 8. Тепаленко А., Швалюк Т. Стан сформованості діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Освіта і наука*, 2021. №1. С. 34-48.
 9. Боряк О. В. Корекція просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логопедичної ритміки : автореф. дис. ... канд. пед. наук 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ, 2012. 24 с.
 10. Брушневська І. М., Сидорук І. І. Формування мовленнєвої діяльності дітей із загальним недорозвитком мовлення. *Наука і освіта*. 2020. URL: <http://surl.li/vmslpu> (дата звернення 25.11.2024).
 11. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : прогр.-метод. комплекс. Київ : Кафедра, 2013. 283 с.
 12. Кабельникова Н. В. Первинне недорозвинення мовлення у дітей (клінічний, психолінгвістичний та психолого-педагогічний аспекти) : навчальний посібник. Херсон : Борисфен-про, 2017. 222 с.
 13. Віноградарь О. Загальне недорозвинення мови (ЗНМ) – рівні ЗНМ. *Логопед-дефектолог*. 2020. URL: <https://logopedia.in.ua/zagalnyj-nedorozvytok-movlennya-znm-rivni-znm.html> (дата звернення 25.11.2024).
 14. Рібцун Ю. В. Загальний недорозвиток мовлення у дошкільників: пропедевтика та корекція. 2024. URL : <http://surl.li/ufdprk>
 15. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія : навчальний посібник ; за ред. М. К. Шеремет. Київ : Знання, 2010. 293 с.
 16. Нагорна А. О. Особливості словника дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації* :

- Матеріали X Всеукраїнської заочно науково-практичної конференції з міжнародною участю (18 листопада 2021 року, м. Суми). Суми : ФОП Цьома С. П., 2021. С. 152-158.
17. Журавльова Л. С. Особливості мовленнєвого розвитку молодших школярів: психолого-педагогічний аспект. *«Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи»* : збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Коломия, 30 листопада 2017 р.). С. 90-96. URL: <http://surl.li/wlaqnl> (дата звернення 25.11.2024).
 18. Завязун Т. Розвиток мовлення дошкільників як проблема сучасної вікової психології. *Наука і освіта*, 2018. URL: <http://surl.li/bakfpo> (дата звернення 25.11.2024).
 19. Лучик А. А. Динаміка мовної норми і проблеми кодифікації. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. 2016. Вип. 62. С. 51-55.
 20. Рібцун Ю. В. Дошкільнятко : корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : навч.-метод. посібн. Київ, 2014. 238 с.
 21. Chahboun S., Wahl H. T., Langner J., Vaags A. Developmental language disorders and special educational needs: consideration of inclusion in the Norwegian school context. *Frontiers In Education*. 2024. Vol. 9. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001341266300001> (дата звернення 25.11.2024).
 22. Гаврилова Н. С., Верхогляд Г. В. Порівняльна характеристика особливостей недорозвитку фонематичних процесів у першокласників з порушеннями мовлення та у розумово відсталих дітей. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2011. Вип. 2. С. 25-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2011_2_5 (дата звернення 25.11.2024).
 23. Трофименко Л. І. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку : навч.-метод. посіб. Київ : Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2014. 72 с.

24. Соботович Є. Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини. *Дефектологія*. 2003. URL: <http://surl.li/iizyli> (дата звернення 25.11.2024).
25. Соботович Є. Ф., Тищенко В. В. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту. Київ : *Актуальна освіта*, 2004. URL : <http://surl.li/bkobqx>
26. Кравець Н. С., Зімакова Л. В. Комунікативний розвиток дошкільників у сучасному науково-педагогічному дискурсі. *Інноваційна педагогіка*. 2018. URL: <http://surl.li/yuxufp> (дата звернення 25.11.2024).
27. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника : навч. посіб. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с.
28. Мартиненко І. В. Особливості комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення : монографія. Київ : ДІА, 2016. 304 с.
29. Боряк О. В. Психолого-педагогічні умови формування та корекції мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку. *Педагогічні науки* : збірник наукових праць. 2016. Вип. LXIX. С. 121-126.
30. Пасічник В., Пітин М., Бубела О. Вікові особливості поведінкових характеристик дітей дошкільного віку. *Освіта і наука*. 2017. С. 56-64. URL: <http://surl.li/pblduj> (дата звернення 25.11.2024).
31. Михальська С. А. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку. Проблеми сучасної психології. 2017. Вип. 38. С. 292-301. URL: <http://surl.li/qvfuez> (дата звернення 25.11.2024).
32. Трудове виховання дошкільнят ; упоряд. В. В. Семизорова. Київ : «Шкільний світ», 2016. URL: <http://surl.li/lfwgwr> (дата звернення 25.11.2024).
33. Горох В., Бутенко В. Особливості сенсорного виховання дітей молодшого дошкільного віку. *Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи* : збірник наукових статей студентів, магістрантів та молодих науковців. Суми : ФОП Цьома С. П., 2023. С. 82-86.

34. Купчишина В., Мацук Л. Психологічні особливості мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку. *Psychology Travelogs*. 2022. № 1. URL: <https://pt.khmnu.edu.ua/index.php/pt/article/view/52> (дата звернення 25.11.2024).
35. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
36. Бушай І. М. Психологічні основи становлення образу світу дітей шкільного віку : автореф. дис. ... доктора психол. наук. 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 40 с.
37. Наволокова О. О., Боряк О. В. Мінімальна мозкова дисфункція та безмовленнєві діти дошкільного віку: діагностика, корекція в умовах воєнного стану. *Inclusion and Diversity*. 2023. № 2. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/inclusion/article/view/16/14> (дата звернення 25.11.2024).
38. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс. Київ : ПП «Актуальна освіта», 2013. 108 с.
39. Соботович Є. Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини. *Дефектологія*. 2003. № 2. С. 2-7. URL: <http://surl.li/iiyzli> (дата звернення 25.11.2024).
40. Гаврилова Н. С., Верхогляд Г. В. Порівняльна характеристика особливостей недорозвитку фонематичних процесів у першокласників з порушеннями мовлення та у розумово відсталих дітей. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2011. Вип. 2. С. 25-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2011_2_5 (дата звернення 25.11.2024).
41. Сидоровська І. А. Особливості соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. *Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти* : зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2020. С. 315-320.

42. Мельниченко Д. В., Стахова Л. Л. Особливості підготовки дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення до навчання грамоти. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації*. URL: <http://surl.li/swxvyf> (дата звернення 25.11.2024).
43. Жеребчук М. В., Бутузова Л. П. Специфіка особистісного розвитку дитини з мовленнєвими порушеннями. *Materials XXIII International scientific and practical conference «Problems of Science and Technology: the Search for Innovative Solutions»* (May 15-17, 2024) Munich, Germany. International Scientific Unity, 2024. Pp.185-189. URL: <http://surl.li/cdnmju> (дата звернення 25.11.2024).
44. Sutherland R., Bryant L., Dray J. Roberts J. Prevalence of Echolalia in Autism: A Rapid Review of Current Findings and a Journey Back to Historical Data. *Current Developmental Disorders Reports*. 2024. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001334440300001> (дата звернення 25.11.2024).
45. Chahboun S., Wahl H. T., Langner J., Vaags A. Developmental language disorders and special educational needs: consideration of inclusion in the Norwegian school context. *Frontiers In Education*. 2024. Vol. 9. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001341266300001> (дата звернення 25.11.2024).
46. Капушак Б. Б. Діалогічне мовлення. Департамент освіти і науки, молоді та спорту Закарпатської обласної державної адміністрації Міжгірський професійний ліцей. 2014. URL: <http://surl.li/crabzk> (дата звернення 25.11.2024).
47. Федорова М., Катруша І. Особливості розвитку діалогічного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку. *Інноваційні процеси в дошкільній освіті: теорія, практика, перспективи* : зб. наукових праць: в 2-х ч. 2022. Ч.2. С. 6-9. URL: <http://surl.li/nhsgxc> (дата звернення 25.11.2024).
48. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика : теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах : підручник. Київ :

- Видавничий Дім «Слово», 2015. 704 с.
49. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
 50. Полєвікова О. Б. Аналіз підходів до розвитку діалогічного мовлення дошкільників. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Херсон. 2015. Вип. 67. С. 132-139.
 51. Хомик Т. В., Трусевич І. А. Особливості розвитку діалогічного мовлення у дітей старшого дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення. *Система освіти і виховання дітей з особливими освітніми потребами: досвід минулого – погляд у майбутнє* : збірник наукових праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. С. 293-296.
 52. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) : нова редакція / за заг. ред. Т. Піроженко. Київ, 2021. 37 с.
 53. Кравченко І. В. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку засобами зображувальної діяльності. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2019. № 14. С. 78-88.
 54. Логопедія : підручник / за ред. проф. М. К. Шеремет. Вид. 5-те, доповн. та переробл. Київ, 2019. 856 с.
 55. Спаських І. Є., Ткаченко Л. П. Сучасні підходи до комунікативного розвитку дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Формування життєвої компетентності осіб з особливими освітніми потребами в системі позашкільної, спеціальної та інклюзивної освіти* : збірник наукових праць. Харків : ХНПУ ім. Г. Сковороди. 2023. С. 554-556.
 56. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовленнєвих недоліків : навчальний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2005. Ч. 2. 184 с.

Декларація академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, А. Р. Гаврилюк, студентка 2 курсу, заочної форми здобуття освіти, факультету соціальної педагогіки та психології, спеціальності 016 «Логопедія», адреса електронної пошти alenka2001gavr@gmail.com, підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему: «Розвиток діалогічного мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ», відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;

- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

_____ Гаврилюк А. Р.

_____ Апукhtіна В. В.